مجلة جامعة كركوك للدراسات الانسانية المجلد (٢١) العدد الأول أذار ٢٠٢٦

Kirkuk University Journal: Humanity Studies

مجلة جامعة كركوك للدراسات الانسانية

ISSN P: 1992-1179
ISSN E: 3107-3360

https://kujhs.uokirkuk.edu.iq

DOI: 10.32894/1992-1179.2026.168223.1327

The Role of the Individual e Ruler in the Construction of Kurdish Identity: Sultan Saladin Al-Ayyubi as a Case Study

Lecturer PhD.Kamaran Ali Fathullah

Date of research received 30/12/2025, Revise date 28/01/2026, accepted date 09/02/2026, Online Publishing15/3/2026

Abstract

This research is a historical investigation that explores a vital topic: the role of the individuals as rulers and leaders in shaping and developing national identity. In the fields of historical science and the philosophy of history, rulers and leaders—often regarded as heroes and central figures—have played decisive roles in shaping historical events and influencing the dimensions of their nations. Their influence has had a profound social impact, to the extent that it has become a defining element of the nation's identity.

Despite the fact that Sultan Saladin is regarded as the father of an important national identity, he was also able to shape history during the period of the Crusades. Furthermore, as a significant symbol of Kurdish identity, he contributed to strengthening the existence and position of the Kurds in the context of Islamic and world history. His impact was such that the name, history, fame, and discussion of the Kurds as a nation became much more frequent in historical writings after his emergence, compared to before the emergence of this prominent Kurdish figure.

The researcher uses a historical-analytical approach to explore the different dimensions of identity formation by Sultan Saladin for the Kurdish people as an important historical legacy, and examines how this legacy can be applied to support the present and future of the Kurdish nation.

The research is organized into a preface, an introduction, two main chapters, conclusions, and a bibliography. The introduction outlines the concept of identity and national identity and provides a concise biography of Sultan Saladin. The first chapter explores Sultan Saladin's role in shaping and advancing Kurdish national identity by examining his qualities as both a humanitarian and a ruler/leader, presented in two subsections. The second chapter, divided into two subsections, analyses his contribution to Kurdish national identity as a shaper of historical events and as a historical figure who enhanced the Kurdish presence and significance within Islamic and global historical discourse.

Keywords: Sultan Saladin, National Identity, Individual Role, Kurdish History

دور الفرد (السلطان) في بناء الهوية الكردية ((السلطان صلاح الدين الأيوبي)) أنموذجاً

م. د. كامران علي فتح الله*

تاريخ الارسال ٢٠٢٥/١٢/٣٠ ، تاريخ التعديل ٢٠٢٦/٠١/٢٨ ، تاريخ القبول ٢٠٢٦/٠٢/٠٩ ، تاريخ النشر ٢٠٢٦/٣/١٥

الملخص

تُعدُّ هذه الدراسة بحثاً تاريخياً يتناول موضوعاً ذا أهمية بالغة، وهو دور الفرد (بصفته حاكماً) في بناء وتطوير الهوية القومية. فمن المنظور الفلسفي للتاريخ، يُنظر إلى الحاكم كـ "بطل" في الأحداث التاريخية، يضطلع بدورٍ جوهري في توجيه مسار الوقائع والتأثير في مختلف أبعاد أمته؛ وهو تأثيرٌ يترك انعكاسات اجتماعية عميقة تصل إلى حدّ صياغة هوية جامعة للأمة. ويبرز السلطان صلاح الدين الأيوبي كصانعٍ لهوية قومية هامة؛ إذ تمكّن من قيادة حركة التاريخ خلال الحروب الصليبية، واستطاع من منظورٍ آخر –باعتباره رمزاً كردياً– تعزيز الوجود والمكانة الكردية في تدوين التاريخ الإسلامي والعالمي، بحيث أصبح ذكر الكرد كأمةٍ وحضورهم التاريخي بعد ظهور هذا السلطان الكوردي أكثر جلاءً وكثافةً مقارنةً بما سبقه .

اعتمد الباحث في هذه الدراسة المنهج التاريخي الوصفي التحليلي؛ وذلك لتحليل الأبعاد المتعددة للهوية التي منحها السلطان صلاح الدين للكرد بوصفها إرثاً تاريخياً حيوياً، وكيفية الاستفادة منها في حاضر الأمة الكردية ومستقبلها .

*مدرس، دكتورا، جامعة صلاح الدين- اربيل / كلية الأداب/ قسم التاريخ

وقد اقتضت مقتضيات المنهج العلمي تقسيم البحث إلى: مقدمة، وتمهيد، ومبحثين رئيسيين، وخاتمة، بالإضافة إلى قائمة المصادر والمراجع. خُصص التمهيد لاستعراض مفاهيم الهوية والهوية القومية مع نبذة عن حياة السلطان صلاح الدين. أما المبحث الأول، فقد ركّز على تحليل دور السلطان في بناء وتطوير الهوية الكردية من خلال أبعاد (الإنسانية، والحكم، والقيادة) ضمن فقرتين. وتناول المبحث الثاني دور السلطان بوصفه مُوجِّهاً للتاريخ، ودوره كشخصية تاريخية كردية ساهمت في ترسيخ مكانة الكرد في المعرفة التاريخية الإسلامية والعالمية، وذلك عبر فقرتين أيضاً.

الكلمات المفتاحية: السلطان صلاح الدين، الهوية الإثنية، دور الفرد، التأريخ الكردي.

رۆڵی تاك (دەسەڵاتدار) لە بونیادنان شوناسی کورد ، ((سوڵتان سەڵاحەددین ئەیوبی)) وەك نموونە .

م.د. كامران علي فتح الله

بەشی مێژوو، کۆلێژی ئاداب، زانکۆی سەڵاحەدین – هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق

پوختە:-

ئەم توێژینەوەیە لێکۆلینەوەیەکی مێژوویی یە تاوتوێی بابەتێك دەکات ئەویش رۆڵی تاك وەك دەسەڵاتدار لە بونیادنانی شوناسی نەتەوەیی، بێگومان دەسەڵاتدار لە زانست وفەلسەفەی مێژوو وەك پاڵەوان لە رووداوە مێژووییەکان رۆڵی گەورەی لە ئاراستەکردنی رووداوەکان و کاریگەری لە رەهەندە جیاوازەکانی نەتەوەکەی هەبووە، ئەو کاریگەرییە رەنگدانەوەی کۆمەڵایەتی زۆری نیشانداوە تا ئاستی ئەوەی ببێت بە شوناسێك بۆ نەتەوەکەی. سوڵتان سەڵاحەددین پێدەری شوناسێکی نەتەوەیی گرنگە، توانیویەتی ببێتە ئاراستەپێدەری مێژوو لە ماوەی جەنگەکانی خاچدروشمان، رەهەندێکی تری وەك شوناسێکی کورد توانیویەتی پەرە بە بەهێزکردنی بوون و پێگەی کورد لە زانین ونووسینەوەی مێژووی ئیسلامی وجیهانی بدات، بەشێوەیەك ناو ومێژوو و باسی کورد وەك کۆمەڵ بوونی رەگەزی لەدوای دەرکەوتنی ئەو زۆر زیاتر دەبێت بەراورد بە پێش دەرکەوتنی لەسەرچاوە ئیسلامیەکان کە رووداوەکانی ئەم چاخەیان نووسیوەتەوە،ئەمەش وەك کۆمەڵبوونێکی ئیتنیکی نەك نەتەوەیی بەتێگەیشتنی ئیستا .

توێژەر پەیڕەوی ڕێبازی مێژوویی وەسفی شیکاری گرتوتەبەر بۆ شیکاریکردنی ڕەهەندە جیاوازەکانی پێدانی شوناس لەلایەن سوڵتان سەڵاحەددین بە کورد وەک میراتێکی مێژوویی گرنگ و سوودبینین لێی بۆ ئێستا و داهاتووی نەتەوەی کورد.

پێویستی میتۆدی زانستی وای خواستووە کە توێژینەوەکە بۆ پێشەکی و دەروازە و دوو تەوەری سەرەکی و ئەنجامەکانی توێژینەوەکە دابەشبکرێت؛ جگە لە لیستی سەرچاوە و ژێدەرەکان. دەروازە تایبەتە بەخستنەڕووی کورتەیەک لەناساندنی چەمکی شوناس وشوناسی نەتەوەیی و پوختەیەک لەژیانی سوڵتان سەڵاحەددین. تەوەری یەکەم تەرخانکراوە بۆ شیکارکردنی ڕۆڵی سوڵتان لەبونیادنان و پێدانی شوناس بە کورد لەرەهەندەکانی وەک مرۆڤدۆستی و دەسەڵاتداری، کە لە دووبڕگەدا باسیان لێوە کراوە. تەوەری دووەم تایبەتە بە شیکاریکردنی رۆڵی سوڵتان لە بونیادنانی شوناسی کورد لە ڕەهەندەکانی ئاراستەپێدەری مێژوو، و رۆڵی لە زیاتر ناساندن و بەهێزکردنی پێگەی کورد لە زانینی مێژوویی ئیسلامی وجیهانیدا. کە لە دووبڕگە باسیان لێوەکراوە.

ووشە کلیلەکانی: سوڵتان سەڵاحەددین، شوناسی نەتەوەیی، رۆڵی تاک، مێژووی کورد

پێشەکی :

پرسی شوناسی کورد لە دەوڵەتی ئەیوبی(٥٧٠-٦٤٨ك/١١٧٤-١٢٥٠ز) بەتایبەتی لە سەردەمی سوڵتان سەڵاحەددین (٥٧٠-٥٨٩ك/١١٧٤-١١٩٣ز) کە دامەزرێنەری دەوڵەتەکەیە، جیاوازە لە میرنشینە کوردیەکان پێش خۆی، سەرەڕای ئەوەی ئەم دەوڵەتە لەسەر خاکی کوردستان(ووڵاتی کورد) دانەمەزراوە، و وەك میرنشین و قەوارەیەکی سیاسی هەرێمی و ناوخۆیی دەرنەکەوتووە، بەڵکو وەك ئیمپراتۆریەتێك و دەوڵەت و هێزێکی گەورە دەرکەوتووە کە رابەرایەتی بەشێکی زۆری جیهانی ئیسلامی- رۆژهەڵاتی نزیکی کردووە. لەم دەوڵەتە بەتایبەتی سوڵتان سەڵاحەددین رۆڵێکی کارا و کاریگەری گێڕاوە وەك تاکێکی دەسەڵاتدار لە بونیادنان و پێدانی شوناس بە کورد و بە ئاکارە کەسایەتیەکانی و گرتنەبەری ستراتیژیەتێکی جیاواز لە کایە سیاسی و سەربازی و شارستانیەتەکەی توانی یەکبوونی ئیسلامی بەدەست بهێنێت و گۆڕانکاری لە بوونی کورد بکات، بەتایبەتی لە گواستنەوەی وابەستەبوون نیشاندان لە خێڵ و هۆزگەرایی بۆ قۆناغێکی پێشکەوتوو لە بەکۆمەڵ بوون و کۆکردنەوەی چەندین خێڵ و هۆزی جیاوازی کورد لە چوارچێوەی دەوڵەتەکەی، ئەمەش دواجار لە خزمەت کردە سیاسی و

شارستانیەتە بووە کە ڕەنگدانەوە و کاریگەریە ئەرێنیەکانی دەردەکەوت، ئەمەش چوارچێوەی سەرەکی بابەتی توێژینەوەکەیە.

ئەگەر بمانەوێت سوڵتان سەڵاحەددین وەك شوناسێکی کۆمەڵی بونیادبنێین دەبێت، وەك سمبولێکی یەکگرتوویی کورد لێی بڕوانین ئەو کاتە دەبێتە هەنگاوێکی ستراتیژی گرنگ، خودی مرۆڤدۆستیەکەی لە ڕەوشت بەرزی و گیانی لێبوردەیی و میهرەبانییەکەی بەتایبەت بەرانبەر بە دوژمنە شکستخواردوەکانی، و ڕەنگدانەوەی بەها باڵاکانی وەك بەخشندەیی وشەرفمەندی و پیاوەتی، و سەرکەوتوویی لە فەرمانڕەوایەتیەکەی، هەموو ئەمانە بۆ ئێستا و داهاتووی نەوە نوێیەکان ڕێنمووی بەخشدەبن، بەتایبەتی بۆ تێپەڕاندنی سنوورەکانی هزر و دیدگا جیاوازەکان لە بارەی ئەوسوڵتانە ، ئەو کاتە دەتوانین لە مرۆڤدۆستی و کەسایەتی و ئاکار و ڕەوشت بەرزی یە ئیسلامیەکەی بەپلەی یەکەم و کوردبوونی بە پلەی دووەم و بلیمەتی و پاڵەوان بوونی وەك دەسەڵاتدار و جەنگاوەری لێهاتوو و ئایندەبینی ئەو بۆ شوناسی کوردی سوودی لێ ببینین.

کێشەی توێژینەوە:

لەو ڕەخنانەی ئاراستەی سوڵتان سەڵاحەددین دەکرێت ئایا چی بۆ کورد کردووە؟ ، سوڵتان ڕەگەزی کوردی پەراوێز نەخستووە بەڵکو پێشیخستووە و ڕێزی لەرەگەزەکانی دیکەش ناوە و پشتی پێوەبەستوون، ئەم پرسیار ودەربڕینانە کێشەی ئەم توێژینەوەیە دەردەخات و توێژەر لەم توێژینەوەیە هەوڵیداوە لێکۆڵینەوەی لەبارەوە ئەنجامبدات و چارەسەریان بکات.

ئامانجەکانی توێژینەوەکە:

ئامانجی سەرەکی و گشتی ئەم توێژینەوەیە روونکردنەوەی پێدانی شوناسە بە کورد لە کەسایەتی سوڵتان سەڵاحەددین لە ڕەهەندەکانی وەك مرۆڤدۆستی و دەسەڵاتدار و فەرمانڕەوایی، و ئاراستە پێدەری مێژوو و شیکارکردنی ئەم پێدانەی لە شوناس، و بەدیارخستنی ئەو ڕەهەندانەی وایان کردووە سوڵتان ببێتە پێدەری شوناس بە کورد، بەدەستهێنانی ئەم ئامانجانە پێویستی بە لێکۆڵینەوەو ووردبوونەوەی قووڵ هەبووە لە ژیان و کەسایەتیەکەی.

پرسیارەکانی توێژینەوە:

خۆی لەوە دەبینێتەوە، ئایا سوڵتان سەڵاحەددین وەك کەسایەتی و دەسەڵاتدار ئەو ڕۆڵە سیاسی و سەربازییەی گێڕاویەتی توانیویەتی ببێتە پێدەری شوناس بە کورد؟ و سروشتی پرسی

شوناس لەو سەردەمەدا لەچ ئاستێك دابووە، ئەو رەهەند و لایەنانە کامانەن؟ کە شوناس پێدەری کورد لە سوڵتان بەدیار دەخەن ئەگەرچی پرسی سەرەکی سوڵتان ئاینی بووە لەو سەردەمەدا .

گرنگی توێژینەوەکە:

گرنگی ئەم بابەتە لەوەدایە سوڵتان بەهۆی کەسایەتی و بەها مرۆیی و رەوشتیەکان و رۆڵە سیاسی و سەربازیەکەی توانیویەتی ببێتە پێدەری شوناسیکی دیار بە کورد، و رەواندنەوەی هەموو ئەو رەخنەو تۆمەتە نارەوایانەش لە بایەخی ئەم توێژینەوەیە زیاتر دەکات، و دەتوانرێت وەك سمبولێکی کورد بتوانین لەو وێستگە و مەکۆ کۆمەڵایەتی و سیاسی و نێودەوڵەتیەکان بۆ پرسی نەتەوەیی کورد سوودی لێ ببینن لەئێستادا.

هۆکارەکانی هەڵبژاردنی ئەم بابەتە:

بە پلە یەك بۆ زیندوویەتی بابەتەکە دەگەرێتەوە لەنێوکۆمەڵگەی کوردیدا لە ناوەندە ئەکادیمی و رۆشنبیری و تەنانەت سیاسی و راگەیاندن و خەڵك بەگشتی ئەم بابەتە دەیوروژێنێت کە پرسی شوناسی کوردی و پەیوەندار بوونی بەخودی کەسایەتی سوڵتان سەلاحەددین ، ئەگەر چی ئەو رۆڵە سیاسی و سەربازی و شارستانیەتەکەی گێراویەتی لە مێژوودا بەگشتی لەچوارچێوەی دۆزی ئاینی بووە . لەلایەکی تر پسپۆری توێژەر هۆکارێکی تر ئەم بایەخپێدانەیە بەم بابەتەی توێژینەوەکە، و خستنەروو و شیکارکردنی ئەو زانیاریانەی پەیوەستە بەم ناونیشانە بە شێوەیەکی زانستی.

پلان و چوارچێوەی توێژینەوە:

میتۆدی زانستی وای خواستووە توێژینەوەکە پوختەو پێشەکی و دەروازە و دوو تەوەری سەرەکی و ئەنجامەکان و پێشنیازەکان و لیستی سەرچاوەکان و ژێدەرەکان و پوختە بەزمانەکانی عەرەبی و ئینگلیزی لەخۆگرتووە. لە دەروازەدا تیشك خراوەتە سەر کورتەیەک لەناساندنی چەمکی شوناس وشوناسی نەتەوەیی، و ژیانی سوڵتان سەلاحەددین لە دووبڕگەدا. تەوەری یەکەم تەرخانکراوە بۆ لێکۆلینەوە و شیکارکردنی ڕۆڵی سوڵتان سەلاحەددین لە بونیادنانی شوناس بە کورد لە رەهەندەکانی وەک مرۆڤدۆستی و دەسەڵاتدار و سەرکردە، کە لە دووبڕگەدا باسیان لێوە کراوە، لە بڕگەی یەکەم باس لە رۆڵی سوڵتان لە بونیادنانی شوناسی کورد لە رەهەندی مرۆڤدۆستی کراوە. لە بڕگەی دووەم رۆڵی سوڵتان لە بونیادنانی شوناسی کورد وەك دەسەڵاتدار و سەرکردە خراوەتەروو.

تەوەری دووەم تایبەتە بە شیکاریکردنی ڕۆڵی سوڵتان سەڵاحەددین لە بونیادنانی شوناسی کورد لە ڕەهەندەکانی وەک ئاراستەپێدەری مێژوو، و ڕۆڵی لە زیاتر ناساندن و بەهێزکردنی پێگەی کورد لەزانینی مێژوویی ئیسلامی وجیهانیدا، لە دووبڕگە باسیان لێوەکراوە. بڕگەی یەکەم تەرخانکراوە بۆ ڕوونکردنەوەی ڕۆڵی سوڵتان لە بونیادنانی شوناسی کورد لە ڕەهەندەکانی ئاراستە پێدەری مێژوو. بڕگەی دووەم تایبەتە بە خستنەرووی ڕۆڵی سوڵتان لە زیاتر ناساندن و بەهێزکردنی پێگەی کورد لە زانینی مێژووی ئیسلامی و جیهانیدا.

توێژینەوەکانی پێشوو:

سەرەڕای ئەوەی توێژینەوەی زۆر لە بارەی لایەنی سیاسی و شارستانیەتی سوڵتان سەڵاحەددین ئەنجامدراوە بەتایبەتی پێگەی و بلیمەتی و کارێزما بوونی لە ڕوانگە ودیدی مێژوونووسان بەنموونە: لەوانە(صلاح الدين الأيوبي(١١٧١-١١٩٣م) قائدا كاريزميا من عصر الحروب الصليبية) توێژ (د.محمد مؤنس احمد) نووسیویەتی،هەروەها توێژینەوەکانی(د.محسن محمد حسين) بەتایبەتی (سەڵاحەددین بەڕای مێژوونووسان سوارچاکی سەڵاحەددین) وتێزی دکتۆرای توێژەر(حكيم عبدالرحمن البابيري)بەناوی(الدولة الأيوبية وفق نظرية الدولة لإبن خلدون) تیادا توێژەر لە بەشێکی شیکاری بۆ بەکۆمەڵبوونی کورد کردووە لە پاڵپشتی و پشتگیری کردنی سوڵتان سەڵاحەددین لەدەسکەوتەکانی وبەدیارخستنی هەڵوێستی لەهەمبەر ڕەگەزی نەتەوەکەی کە کوردە ، جیاوازی ئەم توێژینەوەیە لەوەدایە کە هیچ توێژینەوەیەك لە پێشوودا لە کوردستان و عێراق و دەوروبەریدا لە بابەتی پێدەری شوناس بە کورد لە کەسایەتی و ڕۆڵی سوڵتان لە ڕەهەندەکانی مرۆڤدۆستی و دەسەڵاتداری و ئاراستەپێدەرەی مێژوو، ئەنجام نەدراوە.

میتۆدی توێژینەوە:

لەم توێژینەوەیەدا توێژەر پەیرەوی ڕێبازی لێکۆڵینەوەی زانستی مێژوویی وەسفی شیکاری کردووە، بە خستنەرووی زانیاریە بنەڕەتیەکان لە سەرچاوە ڕەسەنەکان وشیکاری بۆ ڕەهەندە جیاوازەکانی پێدانی شوناس لەلایەن سوڵتان سەڵاحەددین بە کورد کراوە، وەک میراتێکی مێژوویی گرنگ وسوود لێ بینین بۆ ئێستا و داهاتووی کورد.

دەروازە: کورتەیەك لە ناساندنی چەمکی شوناس و شوناسی نەتەوەیی، و ژیانی سوڵتان سەڵاحەددین.

چەمکی شوناس یەکێکە لە چەمکە ئاڵۆزەکانی زانستە کۆمەڵایەتیەکان، بەئاسانی ناتواندرێت لە پێناسەیەك بخرێتەروو، بەهۆی بەیەکداچوونێتی لەگەڵ چەمك و بوارەکانی دیکەی زانین لە زانستە کۆمەڵایەتی و مرۆڤایەتییەکانی وەك کۆمەڵناسی و مرۆڤناسی و مێژوو و شوێنەوار و ئابوری و رامیاری و جوگرافیا و زانستی دەروونزانی و زمان و هونەرو ئایین(البيض، ٢٠٠٩، ٣٢؛ الملاح، ٢٠١٠، ٩).یاخود پێناسە دەکرێت :((راستی ئەو شتەیە یان ئەو کەسەیە بە رەهایی ئاکارە کرۆکیەکانی لەخۆدەگرێت، ئەمەش بۆ ئەو دەگەڕێتەوە))(المعلوف، ١٩٥٦، ١٩٦٧). ئەگەرچی شوناس، چەمکێکی نوێ یە، بەڵام هەندێ لە زانایانی زمانی عەرەبی مانای شوناس(الهوية) لە کۆندا زانیوە و پێناسەیان کردووە، لەوانە(الجرجاني)(م: ٨١٦ك/١٤١٣ز)دەڵێت: ((شوناس ئەو راستیە رەهایە یە کە راستیەکان لەخۆدەگرێت وەك چۆن ناوك دارێك لە پەنهانی رەهادا دەگرێتەخۆی))(١٩٨٥، ٢٧٨) . لە زمانی ئینگلیزیدا ووشەی (شوناس) بەرانبەر بە (Identity) بەکارهاتووە.

خودی ووشەکە هەڵگری دوومانای جیاواز و دژبەیەکە لەلایەك جەخت کردنەوەیە لەسەر جیاوازی، لەلایەکی ترەوە گوزارشت کردنە لە وەك یەکتربوون لە نێو کۆمەڵدا، کەواتە شوناس ئەو کۆمەڵە تایبەتمەندیە تاکی و کۆمەڵییەیە بە جیاواز و سەربەخۆ دەردەکەوێت لە ئاستی بەراوردکاری بە ئەوانی تر. (گوڵمحەمەدی، ٢٠٠٧، ٢٢١، ٢٢٣). لەلایەکی لە هزری کۆمەڵناسیدا، جەخت لەوە دەکرێتەوە کە شوناس نابەخشرێت و نادرێت، بەڵکو زیاتر بونیاددەنرێت. (البيض، ٢٠٠٩، ٣٦؛ عبدالله خان، ٢٠٢٤، ١٠). جا دیاری کردنی کۆمەڵی مرۆیی لە کرۆکدا پەیوەستە بە دیاریکردنی رۆشنبیری و کلتوریەکانی، هەربۆیە کۆمەڵ لەکۆمەڵناسیدا پێناسە دەکرێت بەوەی سیستمێکە لەپەیوەندیە ئاڵوگۆڕەکان. (دوفرجيه،١٩٩١، ٢٩).

ئەگەرچی لیکۆڵینەوەکان لە شوناسی نەتەوەیی، بەگشتی و شوناسی نەتەوەی کورد بەتایبەتی، لەو تەوەر و پرسە نوێیانەیە لە سەدەی نۆزدەی زاینی زیاتر بەدیاریکراوی بۆتە جێگەی گرنگی پێدان، تا کاتی ئێستا بەردەوامە . (الملاح،٢٠١٠، ٩).

دیارترین ئەو هۆکارانەی کە هانی توێژەرانی داوە لێکۆڵینەوە لەم بابەتە بکەن، گەشەکردنی هۆشیاری نەتەوەیی بووە لەنێو گەلانی جیهاندا. (النوري، ١٩٨١، ١٠٤؛ الملاح، ٢٠١٠، ٩).

هەر بۆیە شوناسی نەتەوەیی ناسنامەیەکی رێژەیی و مێژووییە هەر گەلێك لە رێگەی کارلێککردن یان پەیوەندیە هونەریە مشتومڕ و(دیالێکتیەکەی) لەگەڵ مێژوو بەدەستیدەهێنێت. (البیطار، ١٩٨٢، ١٠، ١٧). ئەمەش دەرخەری ئەو راستیەیە کە مێژوو رۆلێکی جیاوازو تایبەت و هەستیار لە دیاریکردنی شوناسی نەتەوەییدا دەگێرێت، بەوپێیەی بنچینەی شوناسی هەموو نەتەوەیەك لە مێژووەکەی سەردەگرێت. (الملاح،٢٠١٠، ١٠).

تیۆرەکانی کۆمەڵناسی و فەلسەفەی مێژوو جەخت دەکەنەوە کە رێسا و یاسا سروشتی وکۆمەلایەتی و مێژووییەکان کاریگەریان لە کردەی پەرەسەندن و پێگەیشتنی نەتەوەکان هەیە، جا بەم شێوەیە نەتەوەی کورد لە مێژووی سەرهەڵدان و تەواوبوونی بنەما و پێکهاتەکانی گوزەری کردووە و ملکەچی ئەو رێسایانە بووە کە نەتەوەکانی دیکەش گوزەریان کردووە و ملکەچی بوونە ،(عبداللە خان،٢٠٢٤، ٣٧)، لەم بارەیەوە بیرمەندی فەرەنسی گوستاف لوبون(١٨٤١-١٩٣٢ز) وای بۆ چووە کە گیانی نەتەوەیی بە هێواشیەکی زۆر سەرهەڵدەدا و تەواو دەبێت کە چەند سەدەیەکی درێژ دەخایەنێت. (١٩٥٤، ١٧٠).

کەواتە شوناسی نەتەوەیی هەرگەلێك لە جیهان کۆی ئەو تایبەتمەندیە جیاکاریە کولتورییە گشتیانەیە کە خاڵی هاوبەش لەنێوان تێکرای تاکەکانی هەر گەلێك پێکدەهێنن، بەشێوەیەك جیاوازییەکانی خۆیان لەگەڵ گەلانی تر بزانن و جیایبکەنەوە، چونکە هەموو شوناسێك لە هەبوونی جیاوازی نێوان خود و ئەوەی دیکەدا دێتەئاراوە. (ئەحمەدزادە، ٢٠١٢، ٢٠).

سەرهەڵدان و پەرەسەندنی شوناسی نەتەوەیی بە تێپەڕبوونی قۆناغە مێژووییە جیاوازیەکان دێتەئاراوە.(بعلبکي وآخرون،٢٠١٣، ٢٦). هەر بۆیە جیاوازیەکان لە لێهاتن و تواناکان بەپێی تایبەتمەندی و جیاکاریە خودیەکان و هەلومەرجە بابەتیەکان و گۆڕەپانخوازیەکانی بەردەم هەر نەتەوەیەك بە نەتەوەی کوردیشەوە کاریگەریان لەسەر رێرەو و قۆناغەکانی سەرهەڵدانی شوناسە نەتەوەییەکەی هەبووە تا گەیشتنی بە ئاستی پێگەیشوویی. (لیدمان،٢٠١٦، ١٠٥)، هەروەك (ابن خلدون) نەتەوەکانی بۆ نەتەوەی شارستان و نەتەوەی دڕندەیی بەربەری نا شارستان دابەشکردووە، بێگومان ئەمەش راستیەکی مێژووی مرۆڤایەتیە. (٢٠٠٧، ١٣٩، ١٧٣).

هەربۆیە تیۆرە کۆمەڵناسیەکان لە گرنگیدان بە لێکۆڵینەوە لە سەرهەڵدانی نەتەوەکان وەك راستیەکی بابەتیانەی مێژوویی، ژمارەیەك لە بنچینە و رەگەزیان دیاریکردووە وەك پێوەر بۆ شوناسی نەتەوەیی و جیاکاری لە نێوان نەتەوە پێگەیشتووەکان لە دیارترینیان: بوونی

حەتمیەتی مرۆیی کە کۆمەڵە مرۆڤێکی گەورە لە یەك بنەچە و نەژاد بن، و نیشتەجێ بووی یەك خاك بن، و ناوێکی نەتەوەیی هاوبەشیان هەیە کە بەم ناوە لەنێو گەلانی تر ناسراون، و لەخاکێك دەژین و نیشتەجێن کە ناوی نەتەوەیی خۆیان هەڵگرتووە، و مێژوویەکی هاوبەش کۆیاندەکاتەوە، جگە لەمەش خاوەن زمانێکی نووسراوی هاوبەشن و قسەی پێدەکەن، و کولتوورێکی هاوبەشیان هەیە. (میران،٢٠١٣، ٢٦٧).

بە خوێندنەوە و لێکۆڵینەوەی وورد لە مێژووی کورد، دەبینین شوناسی کورد، هەر لە مێژووی پێش هاتنی ئیسلام بۆ کوردستان بەدیاریکراوی هەر لەدوای رووخانی ئیمراتۆریەت میدیا لە ساڵی(٥٥٠پ ز) بە نموونە گرفتی گەورەی لە رەگەزە سەرەکیەکانی شوناسەکەی بۆ دروست بووە بەهۆی لاوازی وابەستەبوونی نەتەوەیی و سیاسی ...هتد، بەتایبەتی بە لەدەست دانی بەشێکی زۆری لەئەنجامی داگیرکردنی خاکەی و ژێردەستەکردنی گەلەکەی لەلایەن دەسەڵاتداریەتیە یەك لەدوای یەکەکانی ناوچەکە بەتایبەتی شانشینی(هەخامەنشی) ئەخمینیەکان، (بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: عبدالواحد وخضر، ٢٠٢٣، ٩١-١٠٥) سەرەڕای ململانێیەکانیان لەگەڵ ئیمپراتوریەتی گریگەکان(مەکدۆنی یۆنانی) کە بەشێکی ئەو ململانێ یە سەربازیانەی نێوانیان لەسەر خاکی کورد و نیشتمانەکەی یەکلاییبوونەتەوە بەتایبەتی شەڕی گۆگامێلا(ئەربیلا)ی ساڵی(٣٣١پ ز) وەك نموونەیەکی دیاری ئەم پەیوەندیە سەربازییە. (بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: عەبدوڵلا، ٢٠١٠، ٢٣-٣٦)، ئەم بارودۆخە سیاسیە سەبارەت بە کورد و خاکەکەی بەردەوام دەبێت لە سەردەمەکانی دیکەش وەك ئیمپراتوریەتی ساسانی(٢٢٤-٦٥١ز) و ئیمپراتۆریەتی رۆمە بێزەنتیەکان(٣٩٥-١٤٥٣ز) و داگیرکاری کوردستان لەلایەن هەردوو هێز و بەردەوامی ململانێی یە سیاسی و سەربازیەکانیان بە زیانی کورد تەواوبووە،وکاریگەری لەسەر شوناسی ئەم گەلە جێهێشتووە.بڕوانە:(ناوخۆش، ٢٠١٦، ١٢-٢١، ٤٩- ٥٠).

تا دوای هاتنی ئاینی ئیسلام و موسڵمانەکان و کردەی فتوحاتی ئیسلامی و موسڵمان بوونی بەشێکی زۆری کورد لە ماوەیەکی مێژوویی، لەم قۆناغەشدا سەرەتاکانی شوناسە نەتەوەییەکە بەهۆی ئەو زەمینە و هەلومەرجە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئاینییەی هەبوو، هیچ دەرفەتێکی ئەوتۆی بۆ نەهاتۆتەدی تا بتوانێت سەرەتاکانی دەربکەوێت، بەڵکو شوناسە ئاینی و بیروباوەڕە تازەکە زاڵ بوو، لەلایەکی تر ناوی کورد وەك شوناس بۆ ئەو کۆمەڵە مرۆییە پێگەیشتوو و بنچینە تەواوە بەکارنەهاتووە، بەڵکو زیاتر ناوی هۆزە کوردیەکان بەکارهاتووە، لەلایەکی تریش جوگرافیای وواڵتی کورد کە زۆرینەی دانیشتوانەکەی کورد تیایدا ژیاوە، هەڵگری ناوە شوناسە نەتەوەیەکە نەبوو، بەڵکو ناوە کارگێری و جوگرافیاکانی بەخۆی

هەڵگرتبوو وەك هەرێمەكانی ئەزربیجان و چیا و جەزیرە و شارەزوور، ئەمەش گرفتێكی تر شوناسی نەتەوەیی كورد بووە، و بەردەوام بوو تا دوای سەرهەڵدانی میرنشینە كوردیەكان لە دوای سەرەتای سەدەی چوارمی كۆچی/ سەدەی دەیەمی زاینی، ئەگەرچی لەم قۆناغەدا كورد قەوارەی سیاسی بونیاد دەنێت وەك میرنشین، بەڵام گرفتە بونیادگەرایی شوناسە نەتەوەیەكەی هەردەمێنیت، چونكە دابەشكاری كارگێری و جوگرافی خاكەكەی نەیتوانیووە شوناسە نەتەوەیەكە هەڵبگرێت وەك جوگرافیایەكی یەكگرتوو بەڵكو دابەشكاریە كارگێریەكە كاریگەری زۆری هەبوو لە بنج و بەست كردن و بەهێزكردنی وابەستەبوون بۆ خێڵ و هۆز ئەمەش گرفتێكی تری بەردەم شوناسە نەتەوەیەكە بووكە ئینتما بۆ خێل و هۆز لە بری نیشتمان و خاكی یەكگرتوو، ئەمە جگە لە گرفت و كێشە ناوخۆییەكان، و هەرەشە دەرەكیەكانی بۆ سەرقەوارە سیاسیە كوردیەكان،كە لاوازی ئامادەگی كورد نیشاندەدا وەك نەتەوەیەك لەسەر كۆرەپانە سیاسیەكە بە درێژایی سەدەكانی چوارەم و پێنجەمی كۆچی/ دەیەم و یازدەهەمی زاینی و بەهەمان شێوە بۆ ژمارەیەك میرنشینی تریش لە سەدەی شەشەمی كۆچی و دوانزەهەمی زاینی، (بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: عبداللە خان،٢٠٢٤، ٤٠-٥٦؛ عبدالله،٢٠٢٣، ١٦٧-١٧٧).

لێرەدا مەبەستمانە ئاماژە بە گرنگترین وێستگەكانی ژیانی بكەین.

پوختەیەك لە ژیانی سوڵتان سەڵاحەددین:-

ناوی یوسف كوڕی ئەیوب كوڕی شادی یە نازناوی(الملك الناصر صلاح الدين) بووە. (ابن الأثير، ١٩٨٩، ٢٠١/٧-٢٠٢؛ ؛ ابن خلكان، د.ت، ١٣٩/٧). لەساڵی(٥٣٢ك/١١٣٧ز) لە قەڵای تكریت لەدایك بووە، دوای ئەوەی بنەماڵەكەی لە دوینەوە بۆ ئەم شارە كۆچ دەكەن و لەو كاتەدا باوكی پایەی شوحنەی هەبووە، كە بەرپرسی پاراستنی لایەنی ئاسایشی و سەربازی ئەو شارە بووە. (ابن الأثير، ١٩٨٩، ٢٠/٧؛ ابن شداد،٢٠٠١، ١٢). رەچەڵەك و زێدی بۆ خێڵی رەوادی سەر بە هۆزی گەورەی هەزبانی كوردی دەگەڕێتەوە، (ابن خلكان، د.ت، ١٣٩/٧)، بنەماڵەی ئەیوبی لە خانەدانەكانی كوردن(ابن الأثير، ١٩٨٩، ٢٠٠/٧). لەهەرێمی ئەزەربیجان لە گوندێك بەناوی ئەجدانقان لە دەروازەی شارۆچكەی دوین ژیاون، باوكی (ئەیوب)(م:٥٦٨ك/١١٧٢ز) لەم گوندە لەدایك بووە، و خەڵكی ئەم گوندە هەموویان لە كوردە رەوادیەكان بوونە. (ابن خلكان، د.ت، ١٣٩/٧).

لەبواری پەروەردە و فێركردن هەر لە منداڵیەوە بایەخی پێدراوە ، و لەلای چەندین زانا خوێندوویەتی.(بۆزیاتر زانیاری بڕوانە:ابوشامة،٢٠٠٢، ٢/ ٣/ ٢٢٤-٢٢٥؛ ابن كثير،٢٠٠٢، ٦٨٢/٢)، لە خێزانێكی كوردی پێگەیشتووە و پەروەردەكراوە، دواتر ڕەنگدانەوەی لە ژیانی

سیاسی و بواری سوارچاکی ئازایەتی و رەوشت بەرزی ولێبوردەیی هەبووە. (بۆ زیاترزانیاری بڕوانە: ابن شداد، ٢٠٠١، ١٢-٤٣).

دواتر پلەی سەرۆکایەتی پۆلیسی دیمەشقی لەلایەن (نورالدین محمود)(٥٤١-٥٦٩ك/١١٤٦-١١٧٤ز) پێی بسپێردرێت ،(ابوشامة،٢٠٠٢، ١/ ٢٩٦/١-٢٩٧؛ بیومی،١٩٤٢، ٩٠). ئەمەش بەرئەنجامی ئەو پەروەردەیە بووە کە لەسەری گۆش کرابوو.

لە قۆناغەکانی تری ژیانی سیاسی سەڵاحەددین بەشداریکردنی بوو لە هەڵمەتەکانی دەوڵەتی زەنکی بەسەرکردایەتی(اسدالدین) شێرکۆی مامی (م:٥٦٤ك/١١٦٩ز) دوای مردنی پایەی وەزارەت لە خەلافەتی فاتیمی وەرگرت، و بوو بە وەزیری ئەم دەوڵەتە لە هەمان ساڵدا. (بڕوانە: ابن الأثیر،١٩٨٩، ٧/ ١٦٦، ١٧٢-١٧٤، ١٨٨-١٩١، ١٩٦-٢٠٣؛ ابن شداد،٢٠٠١، ٤٣-٤٩). دواتر به بەهێزی ئەم پایەی بەڕێوەبرد. (بڕوانە:ابن الأثیر،١٩٨٩، ٢٠٢/٧-٢٠٣). ئەمە بوو بە مایەی بەهێزبوونی پێگەی سیاسی و خۆشویستنی لەلای میسرییەکان، دواتر لەساڵی(٥٦٧ك/١١٧١ز) کۆتایی بە خەلافەتی فاتیمی هێنا. (ابن الأثیر،١٩٨٩، ٢١٧/٧).

لەساڵی(٥٦٩ك/١١٧٤ز) دوای مردنی(نورالدین محمود) بەهۆی تێکچونی بارودۆخی شام ، (بڕوانە:ابن الأثیر، ١٩٨٩ ،٢٤١/٧-٢٤٣)، توانی ڕەزامەندی خەلافەتی عەباسی بۆ ڕاگەیاندنی دەوڵەتی ئەیوبی لەساڵی(٥٧٠ك/١١٧٤ز)وەربگرێت. (السیوطی،١٩٦٧، ٢/ ٧-٨)، دواتر لەماوەی نێوان(٥٧٠-٥٨٢ك/١١٧٤-١١٨٦ز) توانی پڕۆژەی یەکبوونی چەند وڵات و ناوچەیەکی لەژێر سەرکردایەتی خۆی تەواوبکات. (نوری،١٩٧٦، ٢٥١)، لەساڵی(٥٨٣ك/ ١١٨٧ز) توانی شاری قودس بگێرێتەوە دوای سەرکەوتنی لە جەنگی حطین. (ابن شداد،٢٠٠١، ٨٥-٨٨، ٩٢).

لە پەرچەکرداری گێڕانەوەی قودس توانی لە بەرپەرچی شاڵاوەکانی خاچدروشمەکان بداتەوە،و شکست به هەوڵە سیاسی و سەربازی و دبلۆماتکاریەکانیان لە گێرانەوەی قودس بهێنێت ، دواجار ڕێکەوتنامەی (الرملة)ی ساڵی(٥٨٨ك/١١٩١ز)لەگەڵ خاچدروشمەکان بەست لەسەر چەند خاڵێك ڕێکەوتن، (بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە: حەبیبوڵلا، ٢٠٢٥، ١٩٠-١٩٧). لەکۆتاییدا سوڵتان بەنەخۆشیەکی کوشندە له(١٧ی مانگی سەفەری ٥٨٩ك/٤ی ئازاری ١١٩٣ز) کۆچی دوایی دەکات. (ابن شداد،٢٠٠١، ٣٣٢-٣٣٣).

تەوەرەی یەکەم/ ڕۆڵی سوڵتان سەڵاحەددین لەبونیادنان وپێدانی شوناسی بە کورد لە ڕەهەندەکانی مرۆڤدۆستی و دەسەڵاتدار و سەرکردە :-

لەراستیدا یەکێك لەو دەسەڵاتدارە کوردانەی، بەدرێژایی مێژووی کورد لە سەدەکانی ناوەڕاست و مێژووی نوێ و هاوچەرخدا زیاتر دەکرێت وەك پێدەری شوناس لە رەهەندەکانی مرۆڤدۆستی و دەسەڵاتدار لێی بڕوانین، ئەویش سوڵتان سەڵاحەددینە، هەر بۆیە شیکار و لێکدانەوەی ئەم پرسە وابەستەیە بەو سەردەم و زەمینە و هەلومەرجە سیاسی و ئایینی و کۆمەڵایەتی و هزرییەی ئەم فەرمانڕەوایە تیایدا ژیاوە ئەمەش پەیوەندارە بە بونیادی هزری کۆمەڵگە و تاکی کورد لەو کاتەدا، بێگومان بۆ هەرسێ کۆڵەگە سەرەکیەکەی بونیادی هزری دەگەڕێتەوە ئەوانیش بونیادی نەتەوەیی و هۆزگەرای و ئایینی یە، لەبەر ئەوە کارێکی ئاڵۆزە خۆدۆزینەوە لە نێوان ئەم سێ بونیادە لەم سەردەمەدا و کارێکی ئاسان نیە لە کاتێکدا بونیادە ئایینیەکە لە گۆڕەپانە سیاسی و سەربازیەکەدا لە پلەی یەکەمدا خۆی دەبینیەوە بەهۆی ململانێی نێوان جیهانی ئیسلامی و جیهانی مەسیحی ئەوروپی لەژێر ناوی جەنگی خاچدروشمەکان.

ئەوەی وایکردووە سوڵتان سەڵاحەددین لە نێوان ئەم سێ بونیادە هزرییە وەك کەسایەتی و دەسەڵاتدارێکی هاوسەنگ لە تاقیکردنەوە کرداریەکانی سەرکەوتووبێت بوونی بونیادی کەسایەتی و پەروەردە و مامەڵەی دروست و بەجێ یەکەیەتی، دواجار بۆتە وێنا و کەرەستەی نموونەی باڵا، بە سوود لێ بینین بەتایبەتی بۆ بونیادی شوناسی کورد، کە مرۆڤدۆستیەکەی وەك دەسەڵاتدار و سەرکردە لەرابردوو و ئێستا و داهاتوو وەك بونیادێکی شوناسی نەتەوەیی بۆ کورد سەیردەکرێت تەنانەت لە زۆر لایەن ئەم شوناسە بەهۆی ئەم دەسەڵاتدارە پەرەی زیاتری بەخۆیەوە بینیوە تا ئاستی ناسینەوەی کورد لەسەر ئاستی جیهان بە کەسایەتیەکەی . لەم تەوەرەدا شرۆڤەی ئەم بونیاد و پێدانەی شوناسە دەکەین.

١- رۆڵی سوڵتان سەڵاحەددین لە بونیادنان و پێدانی شوناس بە کورد لە رەهەندی مرۆڤدۆستی:-

یەکێك لە تایبەتمەندی کەسێتی سوڵتان سەڵاحەددین کە پێی جیادەکرێتەوە لە هەر فەرمانڕەوا و دەسەڵاتدارێکی تر مرۆڤدۆستیەکەیەتی، هەر بۆیە لێکۆڵینەوە لە کەسایەتی سوڵتان بە یەکێك لە لوتکەی لێکۆڵینەوە هەرە دیارەکانە نەك لە مێژووی ئیسلامی بەڵکو لە مێژووی ئەوروپاش لە سەدەکانی ناوەڕاست هەژماردەکرێت، ئەمەش نەك تەنها بەهۆی ئەوەی دەسکەوتی سیاسی وسەربازی بەدەستهێناوە، بەڵکو زیاتر بە جیاوازبوونی کەسایەتیەکەیەتی لەسەرکردەکانی دیکە کە چەندین بەهای بەرزی مرۆیی لەخۆیدا بەرجەستەکردبوو، و لەمامەڵە و رەفتاریدا رەنگدانەوەی کرداری هەبووە، کە نوێنەرایەتی و پێشەنگی نموونەیەکی شارستانی

كردووه لە مێژوو و زەمینەی ئەو سەردەمەی خۆی تاك و دەگمەن بوو تا نەبوونی لە مێژووی گەلانی تر وایکردووە دوژمن و دۆست بەهەمان شێوە رێزی لێبگرێت، هەروەك (هاملتون جب) دەڵێت: ((سەردەمی سەلاحەددین زیاترە لە رووداوێکی تێپەڕبوون بەسەریدا بە ئاسانی لە مێژووی شەڕەکانی خاچدروشمان، ئەو نوێنەرایەتی یەکێك لەوساتە دەگمەن و ورووژێنەرانە کردووە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا کە چوارچێوە و پێکهێنەری رەوشتی و یەکبوونی ئامانج بۆ ماوەیەکی کورت هەموو گومان باشی پاڵنەرەکانی مرۆیی و رزگاری بوون لە هەڵە تێگەیشتنی خست، هەردووکیان دەرئەنجامی ئەزموون و شارەزاییەکی درێژخایەنی چاوتێبڕینەکانی میرە خۆویستەکان)). (١٩٩٦، ١١٧-١١٨). ئەمە دەرخەری ئەوەیە سوڵتان شوێن پەنجە و کاریگەری گەورەی رەوشتی لەسەر کۆمەڵگەی موسڵمانان و ناموسڵمانان نیشانداوە، توانیویەتی ئەو بەها باڵایەی هەڵیگرتووە بۆ کۆمەڵگە و دەوروبەرەکەی بگوازێتەوە، بێگومان ئەمەش لەلایەنی کەسی و سیاسیەکەی کاریگەری خۆی نیشانداوە.

سوڵتان هەڵگری ئەو بونیاد و بنچینە هزری و بیروباوەڕە ئایینی یە بوو وایکرد بە کردار هزری مرۆڤدۆستی و لێبوردەیی و پێکەوەژیان ببێتە رێنمایکار و بونیادی مامەڵەکردن لە رەفتاری نموونەیی نیشانی بەرانبەر بدات لە مامەڵە جیاوازەکاندا، لەبەر ئەوەیە مێژوونووس و راوێژکار و دادوەری سەربازیەکەی(ابن شداد) لە ناوی کتێبەکەیەوە (النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية)، ناوەڕۆکەکەی لەبارەی ژیان و مێژووی سیاسی و سەربازی و دبلۆماسی ... هتد، نووسیویەتی بەر لە باسکردنی مێژووەکەی بەگشتی هاتووە باس لە بونیادە هزری و رەوشت و پەروەردەو پێگەیاندنی کردووە دیارە بۆ ئەوەیە تا پێمان بڵێت کەرەستەی کەسایەتی ئەم دەسەڵاتدارە بونیادە ئاکارو رەوشتی وپەروەردە و بەها باڵا مرۆییەکانیەتی، و کاتێك باس لە بیروباوەر و بنچینەکانی ئیسلام لە کرداری ئەم دەسەڵاتدارە، و بەها مرۆییەکانی دەکات لە دادگەری و بەخشندەیی و ئازایەتی و ئارامی و نەرم و نیانی و لێبوردەیی و مرۆڤدۆستی و پیاوەتی و چاکەکردن و یارمەتی دان بە نموونەی کرداری لە ژیانیدا ... هتد، (ابن شداد،٢٠٠١، ١٢-٤٣). لەدەقێکدا (ابن الأثير)(م:٦٣٠ك/١٢٣٢ز) بەم شێوەیە مرۆڤدۆستیەکەی دەخاتەروو:((میهرەبانی خوای لێی بێت، کەسێکی بەخشندە و لەسەرخۆ نەرمونیان و هێمن ، و خاوەن ڕەوشتێکی بەرز و چاك و، زۆر خاکی و ئارامگر بوو لەوەی پێی ناخۆش بوو،زۆر چاوپۆشیکار و خۆی بێ ئاگا دەکرد لە هەڵە و گوناهەکانی(ذنوب) هاوەڵانی ، لە هەر کامیان شتێکی ناخۆشی ببیستایە، پێی ڕانەدەگەیاند و ڕەفتاری بەرانبەری نەدەگۆڕا))،(١٩٨٩، ٧/٤٠٤).

سوڵتان سەڵاحەددین لەروانگەی مرۆڤدۆستی مامەڵەیکردووە لەو وەسیەتنامەیەی بۆ کوڕەکەی(الملك الظاهر)(٥٦٨-٦١٣ك/١١٧٢-١٢١٦ز) ئامۆژگاری کردووە هاتووە، دەڵێت: ((ئامۆژگاریت دەکەم بەپارێزگاری کردن لە خوا، کە سەری هەموو چاکەو خێرێکە، وفرمانت پێدەکەم بەوەی خوا فرمانت پێدەکات کە هۆی دەربازبوون و سەرکەوتنتە، وهۆشیاریت پێدەدەم کە خوێن رشتن و چوونە نێو ئەوکارە ولاسایی بکەیتەوە و ببێتە نەریت، بزانە خوێن ناخەوێت، وئامۆژگاریت دەکەم بە پارێزگاریکردن لە دڵەکانی میرەکان و سەرانی دەوڵەت و گەورە بەرپرسەکان، بزانە ئەوەی پێی گەیشتووی بە زانست و زانین و شارەزاییەوە بووە، قین و ڕق لەکەس هەڵمەگرە، بزانە مردن کەس ناهێڵێتەوە، ووریای نێوان خۆت وخەڵکەکە بە، چونکە خوا لێت خۆش نابێت تەنها بە رازیکردنی خەڵکەوە نەبێت، و ئەوەی لە نێوان خۆت وخوا هەیە لێتخۆش دەبێت تەنها بەگەرانەوە بۆی، ئەوە بزانە خوا زۆر بەهێز و بەخشندەیە)). (ابن شداد،٢٠٠١، ٣٢١). لەم وەسیەتنامەیەدا تایبەتمەندیە شارستانی و ئاکاری بەرز و بەها تاکی و کۆمەڵایەتیەکان بەروونی دیارە،کوڕکەی بە هەڵگری بەرپرسیاریەتی خەڵکی دەخاتە ئەستۆ، تەنانەت لەسەر حسێبی کوڕەکەی بایەخ بە ئاسودەیی ژیانی خەڵکدەدا، ئەمەش نموونەیەکی دەگمەنی رەفتاری شارستانییە. (خۆشناو،٢٠١٥، ٧٤).

ئەم بەها رەوشتیە مرۆڤدۆستیە لە سیاسەت و مامەڵەکردنی سوڵتان نەك تەنها بۆ خودی خۆی بەڵکو بۆ تاکی کورد بۆتە پێناس و شوناسێکی باو، تەنانەت لە سەردەمی خۆیدا سنووری ئیسلامی تێپەرکردووە و دوژمنان و ناحەزانی هەستیان بەو مرۆڤدۆستی لێبوردەیی سوڵتان سەڵاحەددین کردووە هەروەك لە نموونە ئەو منداڵ و دایکەدا بەرجەستە دەبێت، وادیارە لەسەر سنوری سەنگەرە سەربازیەکاندا باو بوو لەنێوان هەردوو بەرەی موسڵمانان و خاچدروشمەکان فڕاندی کەسانی یەکتر،کورتیەکەی ئەوەبوو شەوێك_رێگر و دزە موسڵمانەکان منداڵێکی شیرەخۆرەیان لە چادرێك فڕاند ، دایکی منداڵەکە شیوەن و گریانی لێ بەرزبوویەوە و پەنای بردە بەر گەورەکانی خاچدروشمان ئەویش ووتی(سوڵتان) مەبەستی سەڵاحەددین بووە کەسێکی زۆر میهرەبان و بەبەزەیی یە، ئێمە وا دەکەین تۆ بگەیینە لای و داوای منداڵەکەتی لێ بکە، بە دڵنیایەوە بۆت دەیگەڕێنێتەوە، ئەویش خۆی گەیاندە نێو سوپای ئەیوبی و بەسەرهاتەکەی بۆ باسکردن، رێگەیان پێدا سوڵتان ببینێت، پێی راگەیاند و بۆ لای تۆ منیان هێناوە کچەکەم نازانم لە کوێ یە، پەنام بۆ تۆ هێناوە، تەنانەت فرمێسکی لە چاوانی سوڵتان هێنا، سوڵتان فەرمانی کرد خێرا بەهەر شێوەیەك بێت ئەو منداڵەی بۆ بگێرنەوە، هەواڵی پێگەیشتەوە منداڵەکەی لە بازاری سەربازگە فرۆشراوە، منداڵەکەی بە نرخەکەی کڕیەوە و سوارچاکێك بەخۆیی و منداڵەکە گەیشت

و بۆ دایکەکەیان هێنایەوە ، پاشان دایکەکە بە منداڵەکەیەوە ڕەوانەی نێو سەربازگەی خاچدروشمەکانی کرایەوە. (ابن شداد،٢٠٠١، ٤١).

ئەمە دەرخەی ئەوەیە بەزەیی ومرۆڤدۆستی سوڵتان زۆر بەگەورەیی لەلای خاچدروشمەکان هەستی پێکراوە و بەکردار بەشێوەیەکی دڵنیایی لێیان بینیوە ئەگینا بەم شێوە ئافرەتەکەیان ڕەوانەی لای ئەویان نەدەکرد هەروەك لە دەقەکەدا هاتووە :((فقال لي المملوك السلطان هو أرحم، نحن نخرجك اليه تطلبين ابنتك منه ...)). (ابن شداد،٢٠٠١، ٤١). ئەمەش نموونەیەکی باڵای ئەو شوناسە مرۆڤدۆستەیە لە سوڵتان سەڵاحەددین وەك میراتێکی کلتوری بۆ نەتەوەکەی جێهێشتووە کە ئەورووپیەکان زۆر بە زەقی لێیان بینیوە لەسەردەمێکدا دەمارگیری کێبڕکێ و ململانێی توند لەنێوان هێزە ناوخۆیەکانی میسڕ و شام و ناوچەکانی تری وڵاتانی ئیسلامی لەلایەك، وموسڵمانان و خاچدروشمەکان لەلایەکی تر قوربانیە مرۆییەکانی موسڵمانان و مەسیحیەکان لێکەوتۆتەوە، هەر بۆیە دەرکەوتن و بوونی سوڵتان وانەیەکی لە ڕەوشتبەرزی و مرۆڤدۆستی لە مامەڵە و ڕەوشتی سیاسی پێشکەش بە دوژمنەکانی کردووە، و وایکردووە ببێتە جێگەی کاریگەربوون و سەرسوڕمانی نەیارانی پێش دۆستەکانی.

نموونەکانی ئەم مرۆڤدۆستیەی سوڵتان گەلێك زۆرن تەنانەت گەیشتۆتە ئاستی دەسەڵاتدارە دوژمنە سەرسەختەکانی لەوانە(ریتشارد قلب الاسد) پاشای ئینگلتەڕا(١١٨٩-١١٩٩ز) لە ئەوروپاوە دوای هەڵمەتی سێیەمی خاچدروشمان بە مەبەستی گێڕانەوەی شاری قودس و کۆتایی هێنانی بە سوڵتان سەڵاحەددین بۆ وڵاتی شام هاتبوو، بەڵام کە نەخۆش کەوت، سوڵتان، پزیشکی تایبەتی خۆی و لەگەڵ میوە و بەفری بۆ دەنێرێت، (ابن شداد،٢٠٠١، ٣١٠-٣١١؛ ابن واصل،١٩٥٧، ٤٠٢/٢)، ئەمەش لوتکەی مرۆڤدۆستی و پیاوەتی سوڵتان نیشان دەدات، بوو بە مایەی سەرسوڕمانی خاچدروشمەکان و مەسیحیەکان لە بەرانبەر ئەو ڕێزو بەزەییەی سوڵتان، تەنانەت ئەم نەخۆشکەوتنەی بەهەل نەزانی تا سوود لە ڕەوشەکەوە وەربگرێت، بە مەبەستی زیان پێگەیاندنی لەو کاتەدا، پاشای ئینگلتەڕا لە بەرانبەر ئەم هەڵوێستەی سوڵتان سوپاسی کرد، لەلایەن نێردەی تایبەتی خۆی. (ابن شداد،٢٠٠١، ٣١١؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ١٩٠/٢). ئەم ڕەفتارو کردارە مرۆڤدۆستی سوڵتان بەگەنجینەیەکی زۆر بە بەها هەژمار دەکرێت لە وەرگرتنی پێگەی بەرز و دیار لە نێو کۆمەڵگەی مەسیحی- ئەورووپی، ئەمەش شوناسێکی کلتوری بە کورد دەبەخشێت، کاتێك باس لە پایە بەرزیەکەی دەکرێت، و دەتواندرێت لە زۆر ڕەهەند سوودی لێ ببیندرێت وەك شوناسی پایەداری کورد لە ڕێزگرتن و

مامەڵە کردنی ئەرێنیانە بەرانبەر بە ئەوەی دیکە جا نەك هەر دۆست بێت بەڵکو سوڵتان ئەم سنورەی تێپەڕکردو بەرانبەر بە دوژمنەکانیش ئەنجامیدا.

ئەوەی ماوە بوترێت چەند هۆکار و رۆڵیان هەبوو لەوەی سوڵتان سەلاحەددین ببێتە نموونە و شوناسێکی دیاری مرۆڤدۆستی لە پێشینەی ئەو هۆکارانە پەروەردەو پێگەیاندنیەتی هەر لە منداڵیەوە باوکی سوور بوو لەسەر پەروەردەکردنی بە بەها بەرز و رەوشتە بەرێزەکانی ئیسلام. (ابن شداد،٢٠٠١، ١٥)، هۆکارێکی تر مامەڵەکردنی لەگەڵ ئایین و نەتەوە و رەگەزە جیاوازەکان بەتایبەتی تورك و عەرەب و کورد و خاچدروشمەکان و ئەرمەن و جوولەکە و مەسیحی.. هتد، (خۆشناو،٢٠١٥، ٧٤). جگە لەوەی لە پێگەیەکی بەرزی رۆشنبیری و زانستی بووە، هەمیشە پەیوەندی بەهێزی لەگەڵ زانایان هەبووە و راوێژی پێکردوون لەکۆڕەکانیان بەشداریکردووە. (ابن شداد،٢٠٠١، ١٧، ١٩).

سەرەڕای ئەو هۆکارانە دەتوانین بڵێین زۆر فەرمانڕەواو دەسەڵاتدار ئەم رەوش و هۆکارانەی بۆ فەراهەم بووە، بەڵام نەیتوانیوە وەك سوڵتان سەلاحەددین بێت، ئەمەش بۆ هۆکارێکی خودی دەگەڕێتەوە کە کاریگەری گەورەی لە رەوشت بەرزی و لێهاتوویی سەرکردایەتی کردنیدا هەبوو.

٢- رۆڵی سوڵتان سەلاحەددین لە بونیادنان و پێدانی شوناس بە کورد وەك دەسەڵاتدار و سەرکردە:-

یەکێکی تر لە رەهەندە دیارەکانی کەسایەتی سوڵتان سەلاحەددین بوونیەتی وەك دەسەڵاتدارێکی لێهاتوو لە زۆر بواری گشتی و تایبەتیەکانی دەسەڵاتداری یاخود سەرکردە بوون، جا لەو ئاکار و تایبەتمەندیە گرنگانە لێزانین وئامانجداری و خاوەن کەسایەتی بەهێزو متمانە بەخۆبوون، هەستکردن بە بەرپرسیاریەتی سیاسی و دادگەری و بەهێزی کەسایەتی و زیرەکی سیاسی و لێهاتنی دبلۆماتکاری بوون، و بوونی پەیوەندی بەهێز لەگەڵ دەورووبەرەکەی، و دەستگرتن بە راوێژکردن و دوورکەوتنە لە تاکڕەوی ... هتد. دەکرێ بوترێت هەموو ئەم ئاکارو تایبەتمەندیانە و زیاتریش لەخودی کەسایەتی سوڵتان بەرجەستە ببوون ئەم بەهێزیە لە کەسایەتیەکەی وەك فەرمانڕەوا وایکردووە لەچەند لایەنێك دەبێت بە پێدەری شوناس بە کورد. سەرەتا پێویستە بزانین لە بارەی پرسی کورد بوونی، سوڵتان چی لە شوناس بە کورد دەبەخشێت.

یەکێك لەوگرفتانەی لە شوناسی کوردبوون رووبەرووی سوڵتان سەڵاحەددین بەگشتی بۆتەوە وەك دەسەڵاتدار پرسی کورد بوونیەتی، ئەگەرچی ئەم بابەتە لە سەرچاوە مێژووییەکان یەکلابۆتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا سەرچاوەکان خۆیان بەشێکن لەو گرفتە بۆچوونی تر لەبارەی بنەچە و نەژادی کورد بوونی سوڵتان و بنەماڵەی ئەیوبی لەگەڵ بۆچوونی راست و دروست و یەکلاکەرەوەکە دەخەنەڕوو. (بڕوانە: ابن خلكان،د.ت، ٣٩/٧-٤١؛ ابن واصل،١٩٥٣، ٣/١-٦؛ابن خلدون،١٩٧٩، ٢١٨/٥)، کەچی لەنێو میرە ئەیوبییەکان هەوڵیانداوە خۆیان دووربخەنەوە لە نەژاد و رەچەڵەکی رەسەنی کوردی و خۆ لکاندن بە نەژاد و خوێنی عەرەبی بەگشتی و نەژادی بنەماڵەی ئومەویەکان بە تایبەتی، تا ئەو رادەیەی کوردبوونی خۆیان رەتکردۆتەوە کە ووتراوە : ((انما نحن عرب، نزلنا عند الاكراد و تزوجنا منهم)) واتا: ((ئێمە عەرەبین لە نێو کورد دا نیشتەجێ بووین(دابەزیون) و هاوسەرگیریمان لەگەڵیان کردووە و لێمان خواستوون)). (ابن واصل،١٩٥٣، ٣/١).

هەروەها (الملك المعز اسماعيل بن سيف الاسلام ظهرالدين طغتكين)(٥٩٣-٥٩٨ك/ ١١٩٧-١٢٠٢ز)ی پاشای یەمەن لەسەردەمی فەرمانڕوایی(الملك العادل سيف الدين)(٥٩٦-٦١٥ك/١٢٠٠-١٢١٩ز) بانگەشەی بەستنەوەی نەژادیان بە بنەماڵەی ئومەوی کردووە، هەوڵیداوە خەلافەتی ئومەوی لە یەمەن بگەڕێنێتەوە و ناسناوی خەلیفەی بەخۆی داوە، تا مۆرکی شەرعیەت بوون بە فەرمانڕەوایەتی کردنەکەی بدات، بەڵام سوڵتان سەڵاحەددین رەچەڵەك و نەژادی عەرەبی بوونی بنەماڵەکەیانی رەتکردۆتەوە و نکۆڵی لەمە دەکات و ووتوویەتی: ((بۆ ئەم بنەچەیە هیچ سەرچاوە و راستیەکی نیە))((ليس لهذا الاصل اصلا)). (ابن خلكان،د.ت، ١٤١/٧)، لەلایەکی تر تەنانەت(الملك العادل)ی برای سوڵتان ، ئەویش ئەم بانگەشەی(الملك المعز)ی برازای بە توندی رەتکردۆتەوە و نکۆڵی ئەوەی کردووە بنەماڵەکەیان نەژادیان بۆ ئومەویەکان بگەڕێتەوە و ووتویەتی: ((لقد كذب اسماعيل، ما نحن من بني امية اصلا)) واتا((ئیسماعیل درۆی کرد، ئێمە بەهیچ شێوەیەك لە بنەماڵەی ئومەوی نین)). (ابن واصل،١٩٥٣، ٤/١).

لەڕاستیدا(الملك المعز) پیاوێکی هەڵەشەی بیر ئاڵۆز و ناتەواوبوو، لەم بانگەشەکردنە کەوتۆتە هەڵە، تەنانەت خراپ مامەڵەکردنی لەگەڵ سەرباز و میرەکانی سەرنجام لێی راپەڕین و کوشتیان. (ابن خلكان،د.ت، ٥٢٤/٢-٥٢٥). (المقريزي)(م: ٨٤٥م/١٤٤١ز) ئەمەی یەکلایکردۆتەوە کاتێك سەرنجی خۆی دەخاتەڕوو لەسەر هەوڵی هەندێك لە میرە ئەیوبییەکان لەخۆدەرهێنان لە نەژادی کوردبوونیان، وخۆلکاندن بە عەرەب، لەوکاتە دەستی پێکردووە کە ئەم

بنەماڵەیە بوون بە خاوەنی دەسەڵات و دەوڵەتیان دامەزراند هەروەك هاتووە: ((هذه اقوال الفقهاء لهم ممن اراد الحظوة لديهم لما صار الملك اليهم)) واتا:((ئەوە یەکێکە لە ووتەکانی فقهیەکان سەبارەت بەوان، لەو کەسانەی کە دەیانویست ڕەزامەندی ئەوان بەدەست بهێنن کاتێك شانیشینی و دەسەڵاتداریەتی هاتە لای ئەوان))، و بە یەکەم دەسەڵاتداری کورد هەژماری دەکات فەرمانڕەوای میسری کردووە، لە ناوهێنانی خۆی و باوك وباپیرانی لەکۆتایی ناسناوی(الكردي) خستۆتە سەریان (١٩٩٨، ٤٠٤/٣-٤٠٥). لێرەدا دەردەکەوێت ورووژاندن و باسکردنی ڕەچەڵەکی سوڵتان سەلاحەددین لە نێو سەرچاوەکاندا ئاماژەیەکی گرنگە بۆ پرسی جیاکاری نەتەوە و ڕەچەڵەك، ئەمەش زیندویەتی هەستی نەتەوەیی ئەو سەردەمە نیشاندەدات، ئەوەی(المقريزي)یش ئاماژەی پێداوە بەڵگەیەکی مێژوویی گرنگە بۆ ئەوەی کە هەرکەس و لایەنێك هەوڵیداوە سوڵتان وەك شوناس و پێناسێکی نەتەوەیی و ڕەگەزی خۆی لێی بڕوانێت بۆ شانازی پێوەکردنی. لەلایەکی تر نکۆڵیکردنەکەی سوڵتان و(الملك العادل)ی برای لە گەڕانەوەی ڕەچەڵەکیان بۆسەر عەرەب، بەڵگەیەکی ترە کە سوڵتان و بنەماڵەکەی بەرگریان لە ڕەچەڵەکی خۆیان کردووە، و جەختیان کردۆتەوە ئەوان ڕەچەڵەکیان بۆ عەرەب یان هەر نەتەوەیەکی تر ناگەڕێتەوە ،ئەگەرچی بەراشکاوی نەیانووتوە نەژادیان کوردیە.

پێدانی شوناسی کوردبوون و جەخت کردنەوە لێی لە سەلاحەددین لە ئاستێکی پەرەسەندوو تر، لە هەڵبژاردنی بۆ بوون بە وەزیری خەلافەتی فاتیمی لە میسر(٣٥٨-٥٦٧ك/٩٦٩-١١٧١ز)، زۆر بەڕوونی دەردەکەوێت، کاتێك خەلیفەی فاتیمی(العاضد لدين الله)(٥٥٥-٥٦٧ك/١١٦٠-١١٧١ز) دوای مردنی(اسد الدين) شێرکۆی، سەلاحەددین بەربژێردەکات بۆ پایەی وەزارەت کە بڕیاری خۆی بوو، لەوکاتەدا میرەکان ئەوانەی لەگەڵ شێرکۆ هاتبوونە میسر هەریەکەیان چاوی لەوە بوو خۆی ئەم پایە وەربگرێت.

لێرەدا ئەو ڕۆڵەی(الفقيه عيسى الهكاري)(م: ٥٨٥ك/١١٨٩ز) گێڕایی کاریگەری شوناسی کورد و هۆزگەرایی کوردی دەردەکەوێت، کاتێك هەوڵەکانی بۆ ڕازیکردنی میرە کورد و تورکەکان، چووەلای(سيف الدين علي بن احمد)(م: ٥٨٨ك/١١٩٢ز) ناسراوە بە(المشطوب الهكاري) توانی ڕازی بکات، پێی ڕاگەیاند بە هەبوونی(عين الدولة الياروقي)(ساڵی مردنی نەزانراوە) و(شهاب الدين محمود الحارمي)(م:٥٧٣ك/١١٧٧ز) و(قطب الدين خسرو بن تليل الهذباني)(ساڵی مردنی دەست نەکەوت) بۆ تۆ نابێت، پاشان چووە لای(شهاب الدين) و پێی ڕاگەیاند کە سەلاحەددین خوشکەزای خۆتە شکۆ و دەسەڵاتداریەتی ئەو بۆ تۆیە و ئەم پایەیە بۆ ئەو یەکلابۆتەوە، و تۆش یەکەم کەس نیت هەوڵبدەی ئەو پایەیە بۆ ئەو

نەبێت، توانی ئەویش رازی بکات و گفت بە سەڵاحەددین بدات، (ابن الأثير،١٩٨٩، ٢٠٢/٧؛ ابن خلكان،د.ت، ١٥٣/٧-١٥٤). دواتر رووی لە(قطب الدين) کرد، لێرەدا(الفقيه عيسى) هەوڵدەدا هەستی نەتەوە و هۆزگەرایی لە بەدەست هێنانی لایەنگیری(قطب الدين) بۆ سەڵاحەددین بەکاربهێنێت، و توانی رازی بکات، کاتێك پێی راگەیاند، خەڵك گوێرایەڵی سەڵاحەددین دەکات، جگە لە تۆ و(الياروقي) کەس نەماوەتەوە، بزانە هەر چۆنێك بێت ئەوەی تۆ و سەڵاحەددین کۆدەکاتەوە رەچەڵەکی کوردبوونە، با ئەم پایەیە لە سەڵاحەددین کە کوردە بۆ تورکەکان لە دەست نەچێت، هەروەك هاتووە: ((إن صلاح الدين قد أطاعه الناس ولم يبق غيرك و غير الياروقي، فعلى كل حال يجمع بينك وبين صلاح الدين أن أصله من الأكراد، فلا يخرج الأمر عنه الى الاتراك)). (ابوشامة،٢٠٠٢، ٤٨/٢/١-٤٩؛ ابن خلكان،د.ت، ١٥٤/٧-١٥٥)، و کاتێك رووی لە(الياروقي) کرد وادیارە یەکێك بوو لە گەورەترین میرە تورکەکانی و سەربازێکی زۆریشی لەگەڵدا بووە، هەوڵەکانی لە رازی کردنی کاریگەریان لەسەرنەبوو، هەربۆیە(الياروقي) ووتی: ((أنا لا اخدم يوسف ابدا)) واتا: ((من هەرگیز خزمەتی یوسف، واتا سەڵاحەددین ناکەم)) هەر لەبەر ئەمە گەڕایەوە بۆ لای(نورالدين محمود) لەگەڵ ئەو میرانەی لەگەڵیدا بوون. (ابن الأثير،١٩٨٩، ٢٠٢/٧؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ٤٩/٢/١؛ ابن خلكان،د.ت، ١٥٥/٧).

ئەمە دەرخەری ئەوەیە کە جیاکاری رەگەزی و هۆشیاریەکەی زۆر بەزەقی بە هەڵوێست وهەڵسوکەوت و مامەڵەی سیاسی لەم رووداوە دەخوێندرێتەوە، تەنانەت گرتنەبەری ئەو هەڵوێستەی(الياروقي)یش بەرانبەر بە سەڵاحەددین هۆکاری ئەو جیاوازیە رەگەزیە بووە کە سەڵاحەددین کوردە، (عزت، ٢٠٢٢، ٣٣)، راستە کارکردن بۆ دەوڵەتی نەتەوەیی لەم کاتەدا نەبووە، بەڵام هەستە نەتەوەییەکە کاریگەری زۆری هەبووە تا ئاستی کێبڕکێ و ململانێ و ناکۆکی لە نێوان تورك و کورد، ئەمەش بە جۆرێك لە بوونی دەمارگیری رەگەزی لەلایەن هەردوولا بەتایبەتی(الياروقي) هەژماردەکرێت، وەك(ابوشامة) ئاماژەی کردووە کەوا کوردەکان شوێنکەوتە و گوێرایەڵی تورکەکان نەبوونە، و تورکەکانیش بەهەمان شێوە شوێنکەوتە و گوێرایەڵی کوردەکان نەبوونە. (٢٠٠٢، ٣٠٨/٤/٣)، هەرچەندە ئەمەی(ابوشامة) ئاماژەی بۆکردووە رێژەیی بووە، بەڵام لەو کاتەدا بەزەقی بینراوە بەتایبەتی لە پەیوەندیە سیاسیەکان، چونکە سەرکردە تورکەکان نەیانویستووە سەڵاحەددین ئەو پایەیە وەربگرێت، بەهۆی کورد بوونی، و دەمارگیریان وایکردووە بەئاسانی پێیان قەبوڵ نەدەکرا کوردێك پایەیەکی ئاوا گەورە

و گرنگ وەربگرێت، و ڕەنگە لە پێشتر نەیانتوانیوە ئەو ململانێی یە لەگەڵ(اسد الدین) شێرکۆ بکەن. (فتح الله،٢٠٢١، ٣٣).

ڕەنگدانەوە و وەرگرتنی شوناسی کوردی لە دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی و سوڵتان سەڵاحەددین وەك سەرکردەیەکی لێهاتوو هەبووە، توانی بە سیاسەتی ژیرانە و ئەزموونداری سیاسی قوڵ و مامەڵەی دبلۆماتکارانە سەرکردایەتی بەکۆمەڵبوونی کوردی ئەیوبی بکات بەرەو ئامانجە خوازراوەکەی کە پێکهێنانی دەسەڵاتداری و دەوڵەتداری کردن بوو، ئەگەرچی خودی خۆی لە نێو ژینگەی کوردی نەژیا بوو، بەڵام لەناو خێزانێکی کوردی پەروەردەکرابوو(البابیری،٢٠١١، ٩٧)، لەژێر سەرپەرشتی باوکی ئەیوب و شێرکۆی مامی، (ابن شداد،٢٠٠١، ١٢-١٣).

لەلایەکی ترەوە راستیە مێژووییەکان سەلماندوویانە سوڵتان سەڵاحەددین بەتوندی دەستی بەکۆمەڵبوونی کورد گرتووە لەمیانەی پشت بەستنی زۆری بەتاکەکانی نەتەوەکەی خۆی دەردەکەوێت کە دڵسۆزی و ئەمەکداری زۆریان بۆی هەبووە، (سعداوي،١٩٥٧، ٣٤)، وادیارە بە ئەزموونی سیاسی ئەوەی بۆی دەرکەوتووە بەشێك لەتورکەکان ئەو دڵسۆزی و ئەمەکداریەیان بۆی نەبوو، نەك هەر ئەوەندە ،بەڵکو دەمارگیری و ناکۆکی نێوان تورك و کورد رۆڵی گەورەی لە دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی هەبووە. سوڵتان بەئامانجی پرۆژە سیاسیەکەی لەلایەك، وەك هەڵوێستێك بەرانبەر بەشێکی خاکی کوردستان هەوڵ و تواناکانی خۆی خستەکار بۆ ئەوەی ناوچە کوردیەکان بخاتە سەر دەوڵەتەکەی بەتایبەتی ناوچەکانی هەرێمی جەزیرەی کرد بە بەشێکی گرنگ لە دەوڵەتەکەی، (البابيري،٢٠١٣، ٩٨)، لەکاتێکدا ئەو هەرێمانە پێشتر کەوتبوونە دەست سەلجوقیەکان دوای شەڕی مەلازگرد لەساڵی(٤٦٣ك/١٠٧١ز) و سەرکەوتنیان تیایدا ڕێگەی خۆش کرد بۆ دەستگرتن بەسەر هەرێم و ناوچە کوردیەکان و هەوڵدان بۆ کۆتایی هێنان بە میرنیشینە کوردیەکان، (محەمەد،٢٠٠٦، ٢٤٣).

بەم شێوەیە سوڵتان سەڵاحەددین توانی بەشی زۆری ناوچەکە کوردیەکان بۆ ژێردەسەڵاتی خۆی بگێڕێتەوە، و فەرمانڕەوایەکی کورد یان کەسێکی نزیك لە خۆی کردووە بە فەرمانڕەوا لێی. (بۆ زیاتر زانیاری بڕوانە:فتح الله،٢٠٢١، ٥٤-٧٨). لەڕاستیدا بۆ ماوەی زیاتر لە سەدەیەك ناوچە کوردنشینەکانی سەر بە موسڵ و هەرێمی جەزیرە بەدەست ئەتابکە تورکەکان مانەوە دوای رووخانی میرنیشینە کوردیەکان، بەهاتنی سوڵتان و سوپای ئەیوبی بۆ ناوچەکە سنورێکیان بۆ باڵادەستی تاکڕەوی تورکەکان دانا.(توفيق،٢٠١٣، ٣٦٠). بە نموونە

لەساڵی(٥٨١ك/١١٨٥ز) دوای هاتنی بۆ هەرێمی جەزیرە سوڵتان سەڵاحەددین، توانی قەڵاو ناوچە کوردیەکان بکات بە بەشێك لە دەوڵەتەکەی و میرە کوردیەکانی وەك فەرمانڕەوا دانا: لەوانە میر(سیف الدین علي) بۆ قەڵاکانی ناوچەی هەکاری نارد دەستی بەسەر ناوچەکەدا گرت (ابن الأثیر،١٩٨٩، ٣١٠/٧؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ١٤٨/٣/٢) و میرە حەمیدیەکانی بۆ ئاکرێ و ناوچەکانی دەوروبەری نارد تا قەڵاکەی بکەن بە بەشێك لە دەوڵەتی ئەیوبی. (ابوشامة،٢٠٠٢، ١٤٨/٣/٢)، و کاتێك روویکردە باکوری جەزیرە میافارقینی لە دەست ئەرتوقیەکان دەرهێنا، دوای رێکخستنی کاروباری شارەکە رادەستی کەسانی لایەنگری خۆی کرد. (ابن الأثیر،١٩٨٩، ٣١٣/٧؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ١٥٠/٣/٢)، دواتر داویەتی بە(تقي الدین عمر)(م:٥٨٧ك/١١٩١ز) برازای. (ابن الأثیر،١٩٨٩، ٣١٨/٧) هەڵوێستی سوڵتان بۆ شارە کوردیەکانی تریش بەهەمان شێوە بوو بەتایبەتی دەستگرتن بەسەر ئامەد لەساڵی(٥٧٩ك/١١٨٣ز) (نورالدین قرا ارسلان الأرتقي)(٥٦٢-٥٨١ك/١١٦٧-١١٨٥ز) بە فەرمانڕەوا لەسەر شارەکە دانا، (ابن الأثیر،١٩٨٩، ٢٩٣/٧؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ٩٧/٣/٢).

سەبارەت بە شاری ئەربل (هەولێر)وجەزیرەی بۆتان(جزیرة ابن عمر) و دەوروبەری سوڵتان سەڵاحەددین هەڵوێستێکی باشی بەرانبەر بەم شارانە هەبوو، کاتێك لەلایەن(مجاهدالدین قایماز)(م:٥٩٥ك/١١٩٩ز) وەك سەرپەرشتیار بەسەر(زین الدین یوسف بن زین الدین علي) فەرمانڕەوایی کردووە، ئەو کاتە(زین الدین) مێرد منداڵێك بوو، کاتێك(مجاهدالدین) فەرمانڕەوای(جزیرة ابن عمر) و شارەزوور وناوچەکانی دەوروبەری و داقوق و قەڵای ئاکرێ حەمیدی(عقر الحمیدیة)بوو، جا دوای ئەوەی دەستی بەسەر وڵاتی جەزیرە داگرت، جگە لە موسڵ و قەڵاکەی هیچ شوێنێك بۆ(عزالدین مسعود)(٥٧٧-٥٨٩ك/١١٨١-١١٩٣ز)نەمایەوە،کە(مجاهدالدین)ی لەسەر دانابوو،کاتێك دەستگیرکرا دەسەڵاتداری ئەربل و(جزیرة ابن عمر) گوێرایەلی(عزالدین) نەبوو، هەرچەندە خەلیفەی عەباسی(الناصرلدین الله)(٥٧٥-٦٢٢ك/١١٨٠-١٢٢٥ز) دەستی بەسەر داقوق گرت وجگە لە شارەزوور و ئاکرێ هیچ شوێنێکی تر بۆ(عزالدین مسعود) دەست نەکەوت، لەو کاتەدا لەساڵی(٥٧٩ك/١١٨٢ز) کە دواتر سوڵتان بەشێك لەم ناوچانەش دەخاتە سەر دەوڵەتەکەی هەر بۆیە دەسەڵاتداری موسڵ هەوڵی زۆریدا بۆ گێرانەوەی، و پەیوەندی بە خەلیفەی عەباسی(الناصرلدین الله) کرد بە مەبەستی یارمەتیدانی وکۆتایی هێنان بە ململانێی نێوان خۆی و سوڵتان بەتایبەتی لەبارەی پرسی(جزیرة ابن عمر) وئەربل، خەلیفەی عەباسی نێردەی خۆی (صدرالدین شیخ الشیوخ)(م:٥٨٠ك/١١٨٤ز) و (عزالدین مسعود)یش نوێنەری خۆی دادوەر(محیی الدین أبا حامد

بن محمد الشهرزوري)(م:٥٨٦ك/١١٩٠ز) بۆ دیمەشق نارد، تا چاویان بە سوڵتان بکەوێت و ڕێکەوتن بکەن، هەرچەندە خەلافەتی عەباسی هەوڵ وتەقەلای زۆریدا بۆ لەیەکتر نزیکبوونەوەی سوڵتان وموسڵ، بەڵام دانوسانەکانی نێوانیان وەستا بەهۆی ئەوەی نوێنەری موسڵ بە پێویستی دەزانی ناوی (جزیرة ابن عمر)و ئەربل لە ڕێکەوتنەکەدا باس بکرێت، لەکاتێکدا سوڵتان سوور بوو لەسەر ئەوەی کە(زین الدین یوسف) خۆی مافی هەڵبژاردنی ئەو لایەنەی هەیە کە ئارەزوومەندە هاوکاری بکات وبچێتە ڕیزی، و پێی ووتن ئێوە هیچ فەرمایشتێك و قسەیەکتان نابێت لەگەڵ (جزیرة ابن عمر) وئەربل و پەیوەندی بە ئێوە نیە، هەروەك هاتووە :((لیس لكم مع الجزيرة و إربل حديث))،داوای نوێنەری دەسەڵاتداری موسڵی ڕەتکردەوە ڕایگەیاند بۆی نیە بچێتە نێو پرس وبابەتی پەیوەست بە ئەربل، سوڵتان بەهیچ شێوەیەك ئامادە نەبوو سازش بکات لەسەر حسێب ومافی ئەتابکیەی ئەربل بەتایبەتی، (ابن الأثير،١٩٨٩، ٣٠٤/٧).

بێگومان ئەم هەڵوێستەی سوڵتان لەوە سەرچاوەی گرتبوو فەرمانڕەوای ئەربل لەگەڵ خۆیدایە، هەربۆیە ئەوهەڕەشانەی بەلاوە گرنگ نەبوو کە شاندەکەی موسڵ کردیان تایبەت بەوەی ئەوان داوای یارمەتیە سەربازییەکان لە پاشاکانی عەجەم(وواڵتی چیاکان وئەزەربیجان) دەکەن بە ئامانجی وەرگرتنەوەی ئەربل بۆسەر موسڵ. (ابن الأثير،١٩٨٩، ٣٠٤/٧). لەسەر ئەم هەڵوێستە شلەژاوەی ئەوان، سوڵتان سەلاحەددین وەڵامی هەڕەشەی شاندەکەی موسڵی بەتوندی دایەوە. بەمەش نێوەندگیری خەلافەتی عەباسی شکستی هێنا لە ئەنجامی سووربوونی سوڵتان ودەستگرتن بە هەڵوێستی خۆی لە پارێزگاریکردنی شاری ئەربل و(جزیرة ابن عمر) وەك بەشێك لە دەوڵەتەکەی ئەمەش بەهێزی کەسایەتی سوڵتان نیشان دەدات بەرانبەر بە ئەتابکیەی موسڵ وخەلافەتی عەباسی وسووربوونی لەسەر بەردەوامیان وەك خاوەن فەرمانڕەوایی خۆی و مانەوەیان بە سەربەخۆ.

ملمالنێی دەمارگیری ڕەگەزی نێوان تورك و کورد ڕۆڵی گەورەی لە دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی هەبوو، ئەگەرچی سوڵتان سەلاحەددین لە هەموو جوڵەی سیاسی و پەیوەندیەکانی هەوڵی داوە بەپێی شەریعەت مامەڵەبکات بەتایبەتی لەگەڵ تورکەکان و میرە زەنکیەکان کە ڕێگری زۆریان لەبەردەم پڕۆژە سیاسیەکەی دروست کرد، (ابن واصل،١٩٥٧، ١٣٢/٢-١٣٤). هەر لەوکاتەی بوو بە وەزیری خەلافەتی فاتیمی و دوای مردنی سەرکردەکەی(نورالدين محمود)لەساڵی(٥٦٩ك/١١٧٤ز) ئەم ملمالنێی و ناکۆکیە زیاتربوو، وسوڵتان بە ستراتیژیەتی پشوودرێژی و هەوڵدان بۆ دوورکەوتنەوە لە پێکدادانی سەربازی مامەڵەی کردووە تا توانیویەتی، بە ناحەزی سیاسی لە قەڵەمی داون نەك دوژمن بە تێگەیشتنی

ئایینی ئیسلامی.(عبدالله خان، ٢٠٢٤، ٢٠٢). لەگەڵ ئەوەی سوڵتان بەووردی ئاگاداری ئەو ناکۆکی و ململانێی یە دەمارگیریەی بەشێکی زۆری تورکەکان بوو، بەڵام بە سیاسەتێکی ووریا و زیرەکانە مامەڵەی لەگەڵ ئەو پرسە کردووە، دواتر بە دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی لەوە گەیشت کە دەبێت کۆڵەگە سەرەکی و گرنگەکانی دەوڵەتەکەی بە کەسایەتیە کوردەکان بسپێرێت ئەگەرچی لەمەشدا کەسایەتیە تورکەکان و عەرەبەکانیش بێ بەش نەکراون و پشتی پێ بەستوون و جومگەی سەرەکی و دەسەڵاتی گرنگی پێداون، (فتح الله،٢٠٢١، ٥٤).

سوڵتان توانی بە دامەزراندنی دەوڵەت، شوناسی کورد لە وابەستەبوونی هۆز و خێڵگەرایی وەك خاڵێکی وەرچەرخان بگوازێتەوە بۆ قۆناغێکی پێشکەوتوتر کە بەکۆمەڵبوون و کۆکردنەوەی هۆز و خێڵە جیاوازەکانی کورد بوون لەوانە هەکاری و مارانی و هەزبانی و حەمیدی و شارەزووری ... هتد، رۆڵی گرنگیان لە دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی گێرا ، دواتر لەم چوارچێوەیە وەك شوناسی کوردی رۆڵەکەیان زیاتربوو لە خزمەت کردە سیاسی و شارستانیەتەکە رەنگدانەوەی ئەرێنی و کاریگەریە باشەکانیان دەرکەوت، (بۆ زیاتر بڕوانە: البابیري،٢٠٢٠، ١٠٤-١١٤؛ عبدالله خان، ٢٠٢٤، ١٩٩-٢٠٣)،بەڵام سوڵتان سەلاحەددین و مەلیکەکانی تری ئەیوبیانەی ئەوانەی دوای ئەو هاتن ناوی دەوڵەتەکەیان نەنا بە دەوڵەتی کوردی ،بەڵکو ناویان نا بەناوی خێزانەکەیان هاوشێوەی هەردەوڵەتێکی ئیسلامی لەسەردەمی ئومەویەکانەوە، تەنانەت هەندێك لە مێژوونووسان دواتر دەوڵەتی ئەیوبی بە دەوڵەتی کوردی ناودەبەن لەوانە: (محمد بن ابراهیم الخزرجي)(م:٦٥٦ك/١٢٥٨ز) ناونیشانی کتێبەکەی(تاریخ دولة الأكراد)ە کە مەبەستی دەوڵەتی ئەیوبی یە.(ابن الخزرجي،٢٠١٥، بەرگی کتێب)، ئەمەش بەهۆی قەبارەی رۆڵی کورد بوو لە دامەزراندن و راگیرکردنی کۆڵەگەکانی بوو

شانازیکردنی سوڵتان سەلاحەددین بە شوناسی کوردبوونی خۆی لەیەکێك لەبەڵگەنامەکانی نێوان خۆی وخەلیفەی عەباسی دەردەکەوێت، لەگەڵ ئەوەی سوڵتان هاوسەنگی لە نێوان کورد و تورکمان و عەرەب راگرتووە، رۆڵی دیاریان بەرزدەنرخێنێت، ئەمەش لە وەڵامی نامەیەکی خەلیفەی (الناصرلدین لله)، لەساڵی(٥٨٣ك/١١٨٧ز) کاتێك مژدەی رزگارکردنی قودسی پێدەدات، بە سوڵتان رادەگەیێنێت، قودس بە سەربازەکانی عەباسی و لەژێر سایە و ئاڵای من رزگارکراوە، لە وەڵامی ئەمەدا سوڵتان بە خەلیفە راگەیاندووە، لە سوپاکەمدا (١٠) هەزار تورکمان و کوردی تێدایە ناسناوی هەریەکێکیان(صلاح الدین)ە، جا بۆ نکۆڵی لەسەر نەکەم، روونی کردەوە کە قودس من رزگارم کردووە لەژێر ئاڵا و سەربازەکانم، جا کوا ئاڵا وسەربازەکانی؟ سوێند بە(الله) رزگار نەکراوە تەنها بە سەربازانم و لەژێر ئاڵاکانی خۆم

نەبێ. دوای ئەمە سوڵتان بڕیاری داخستنی ئەو پرسە و پچڕانی پەیوەندی لەگەڵ بەغداد دەدات. (سبط ابن الجوزي،٢٠١٣، ٣٢٤/٢١-٣٢٥).

لە بەشێکی نامەیەك کە خەلیفە(الناصرلدين الله) عەباسی بۆ سوڵتان سەڵاحەددین ناردووە و ئاماژە بەوە دەکات کە هەریەك لە تورکمان و کورد بە دانیشتووی ژێر دەسەڵاتی دەوڵەتی عەباسی هەژماردەکات، ئەمەش ئاماژەیە بۆ هەبوونی ناکۆکی و گرژی لە پەیوەندیەکانیاندا ، هەردوولا جگە لە سوڵتان و جێگیرەکان نابێت گوێرایەڵی کەسی تر بکەن، و پاڵپشتی بۆ سوڵتان دەردەبڕێ و جەخت لەسەر بەردەوامی پەیوەندیەکانی لەگەڵدا کردۆتەوە (سبط ابن الجوزي،٢٠١٣، ٣٢٩/٢١). لە وەڵامی بەشێکی ئەو نامەیەی خەلیفەی عەباسی بۆ سوڵتان سەڵاحەددین ناردبوو، تیایدا سوڵتان شانازی بە کوردبوونی خۆی دەکات و ناڕەزایی و گلەیی لە خەلیفە کرد لەبەرانبەر ئەو نادادییەی لە نامەکەیدا دەرهەق بە سوڵتان هاتبوو، ئەم شانازیکردنەی لە نێو نامەکەدا بە خەلیفەی گەیاند، تیایدا هاتبوو:((لە بارەی بەردەوامی پەیوەندی ئەو کوردانەی کە نکوڵی بەردەوامییان رەتکرایەوە، ئەمەش بەهۆی زۆر بارگرانی بوونیان نەبوو بۆ خزمەتێك کە تیایدا هاوبەشی لەگەڵیاندا کردبێت، کە جێ بەجێ کردنی ئەرکێکی سەپێنراوە دەبێ ئەنجام بدرێت بەبێ هیچ خۆنمایش کردن و منەت کردنێك ...)).(سبط ابن الجوزي،٢٠١٣، ٣٤١).

لێرەدا نامانەوێت باس لە رۆڵی کەسایەتیە کوردەکان بکەین لە نێو دامەزراوە سیاسی و کارگێڕی و سەربازیەکانی دەوڵەتی ئەیوبی، چونکە ئەم بابەتە بەشێکی لێکۆڵینەوە لە بارەوە ئەنجام دراوە، (بڕوانە: حوسین،٢٠١٣، ٥٧-٦٦). بەپێویستی دەزانین تەنها ئاماژە بە گرنگترین رۆڵ و پێگەی ئەو کەسایەتیە کوردیانە بکەین وەك ئاماژەیەك تا بزانین سوڵتان سەڵاحەددین دەستگرێکی گەورە بووە بە نەتەوەکەی خۆی، توانا و لێهاتنەکانی تاکی کوردی لەوکاتەدا بۆ خزمەت بە دەوڵەتەکەی بەکارخستووە، بۆ ئێستا و داهاتوومان ئەو کارەی سوڵتان و رۆڵی ئەم کەسایەتیانە وەك شوناس و پێناسێکی کوردی دەناسرێنەوە و دەبن بە بەشێك لە مێژووی شانازی کورد، بەنموونە لەساڵی(٥٦٦ك/١١٧١ز) پایەی دادوەری لە میسر بە دادوەر(صدرالدين أبي القاسم عبدالملك بن عيسى بن درباس الماراني)(م:٦٠٥ك/١٢٠٦ز) بەخشی. بەشێکی سەرەکی رۆڵی تاکی کورد لەلایەنی سەربازی و سیاسی لە دەوڵەتی ئەیوبی بەهۆی سروشتی کورد بووە کە بە بەهێزی لەبواری سەربازی ناسراوە، هەروەك مێژوونووسان بەنیشانچی و سوارچاکی باش وەسفیان کردووە. (الدواداري،١٩٦١، ١٦٦/٦).

جگە لەمەش سروشتی ئەو هەلومەرجەی دەوڵەتی ئەیوبی تیایدا دامەزرا، بوون و بەردەوامی جەنگەکانی خاچدروشمەکان لەو کاتەدا لەوپەڕی گرژی و سەختی دابوو، کورد بەشی سەرەکی سوپای ئەیوبی پێکهێنابوو، تیمی تایبەتی شێرکۆی مامی کە لە میسڕ مایەوە ناسرا بوو بە تیمی ئەسەدی(الفرقة الأسدية) ژمارەیان نزیکەی(٥٠٠) سەرباز بووە، و تیمی دووەمی بەناوی(الصلاحية) ناسرابوو کە تایبەت بوون بە سوڵتان سەڵاحەددین میر(ابو الهيجاء السمين الهذباني)(م:٥٩٤ك/١١٩٧ز)سەرکردایەتی کردووە، (حسين،٢٠٠٣، ٦٢).

لەسەرەتای فەرمانڕەوایی سوڵتان لەساڵی(٥٦٧ك/١١٧١ز) لە میسڕ نمایشێکی سەربازی سوپای ئەیوبی بۆ تیمی(الصلاحية) ئەنجامدرا کە(١٤٧)یەکەی سەربازی هەبووە، هەر یەکەیەك ژمارەی سەربازەکانی لەنێوان(٢٠٠) یان(١٠٠) یاخود(٧٠) سەرباز بوو، سەرەڕای بەشداری نەکردنی(٢٠)یەکە کە ئامادە نەبوو نزیکەی(١٤)تا (١٦) هەزار سوارچاك و جەنگاوەر بووە، لەساڵی(٥٧٧ك/١١٨١ز) بەهۆی بڵاوبوونەوەی سوپا لەناوچە جیاجیاکان ژمارەی سەربازانی سوڵتان(٨٦٤٠) بووە، لەنێواناندا(١١١) میری کورد بوون. (حسين،٢٠٠٣، ٦٦-٦٧).

ئەگەرچی لەسەردەمی سوڵتان سەڵاحەددین دەقێکی مێژوویی نیە لەبارەی قسەکردنی بەزمانی کوردی، بەڵام لەسەردەمی براکەی سوڵتان(الملك العادل) دەقێکی گرنگ هەیە کە وەك بەڵگە دەیسەلمێنێت سوڵتان سەڵاحەددین و بنەماڵەی ئەیوبی زمانی دایك و نەتەوەیی خۆیان فەرامۆش نەکردووە، بەڵکو لە شوێنی پێویست و لە نێوخۆیاندا گفتوگۆیان پێکردووە، لەساڵی(٦١٣ك/١٢١٦ز) کاتێك(الملك العادل) بۆ بەرپەرچدانەوەی هێرشی خاچدروشمەکان، دوای ئەوەی لەگەڵ کوڕەکەی (الملك المعظم عيسى) (م:٦٢٤ك/١٢٢٧ز) بۆ ناوچەی(لد) دواتر بۆ(نابلس) و پاشان لە(بيسان) دادەبەزێت، کوڕەکەی بە باوکی دەڵێت گەشت بکەین بۆ کوێ دەچین، لەوەڵامدا(الملك العادل) بە زمانی عەجەمی کە کوردی بووە جوێنی پێدەدات پێی دەڵێت بە کێ شەڕ دەکەم؟ ...هتد. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر بە کوردی دوان و قسەکردنی بنەماڵەی ئەیوبی بەگشتی. (المقريزي،١٩٩٧، ٣٠٧).

لەم تەوەرە دەردەکەوێت هەموو ئەو ڕۆڵ و خزمەتکردنەی سوڵتان سەڵاحەددین بە شوناسی کوردبوون لە هەموو لایەنەکان، سەرەڕای هەموو هۆکارو پاڵنەرەکان کە زەمینەسازیان بۆی کرد، بەڵام هۆکاری خودی و بنچینە و ئاکارە کەسێتیەکانی کاریگەری گەورەیان هەبووە لە پێدانی شوناس بە کورد وەك دەسەڵاتدارێکی لێهاتوو بە بۆچوونی توێژەر ئەمانەن: توانا سیاسی

و سەربازی و دبلۆماتکاریەکەی، و پاکیەتی کەسایەتیەکەی کە راستگۆی و دڵسۆزی لە کردار و رەفتار، و پابەندی بە بەها باڵاکان و بنەماکان لە هەموو لایەنەکانی ژیان، پیادەکردنی بنەمای راوێژ، دووربوون لەهەموو هۆکارەکانی گەندەڵی و خراپەکاری، سوودبینین لە توانای سەرکردە و میرە کوردەکان لە دەوڵەتەکەی و پاراستنی هاوسەنگی لەنێوان کورد و نەتەوەکانی تر...هتد.

تەوەری دووەم/ رۆڵی سوڵتان سەڵاحەدین لە بونیادنانی شوناسی کوردبوون لە رەهەندەکانی ئاراستە پێدەری مێژوو و ناساندن و بەهێزکردنی پێگەی کورد لە زانینی مێژوویی ئیسلامی و جیهاندا:-

لەم تەوەرەدا شرۆڤەی رۆڵی سوڵتان سەڵاحەددین لە بونیادنانی شوناسی کورد کراوە لە هەردوو رەهەندی ئاراستە پێدەری مێژوو وەك دەسەڵاتدارێکی کارێزما و پاڵەوان رۆڵی گەورەی لە ئاراستەکردنی مێژوو و رووداوەکانی و نووسینەوەیان گێراوە بەشێوەیەك گۆرانکاریەکی گەورە بە پێچەوانەی ئەوەی چاوەڕوان نەکراوبووە لەسەرگۆرەپانە سیاسی و سەربازیەکان روویانداوە، هەروەها شیکاری ئەو رۆڵە شارستانی و مەعریفیە کراوە کە وەك کارەکتەرێکی مێژوویی کوردی زیاتر ناساند و پێگەی لە زانینی مێژوویی ئیسلامی و جیهانی بەهێزکرد وەك رەگەزێکی کاراو گرنگ لەو سەردەمەدا.

١- رۆڵی سوڵتان سەڵاحەددین لە بونیادنانی شوناسی کوردبوون لە رەهەندەکانی ئاراستە پێدەری مێژوو:

یەکێك لە لێکدانەوەکانی مێژوو لەزانستی فەلسەفەی مێژوو، رۆڵی دەسەڵاتدارە کە پێی دەڵێن پاڵەوان یان پیاوی مەزن و جووڵێنەری مێژوو، کە رۆڵی ئاراستەکردنی مێژوو دەبینێت، دواجار ئەو رۆڵەی ئاماژە بۆ رێبازەکانی چوارچێوەی رێنمایی بەخشین دەکات لەچۆنیەتی نووسینەوەی مێژوو و لێکدانەوەی دیاردەکات، کە بەها زیندووەکان یەکێکن لەو چەمکانەی تایبەتمەندی بەو رۆڵە دەبەخشێت، مەبەست لێی دەسەڵاتداری پاڵەوانە، مێژوو ئاراستە دەکات بە بنچینە فەلسەفیەکەی، جا ئەو پاڵەوانە گوزارشت لە بەها زیندووەکان دەکات و بەرپرس دەبێت لە بریارو کارەکان، بە پێچەوانەوە بە پاڵەوانی شکست خواردوو لەقەڵەم دەدرێت. (ئەلزەیدی،١٠١٥، ١٣١)، ئەم پاڵەوانە بە ناوەڕۆکی بلیمەتی زۆرجار خۆی نمایش دەکات لە بەها گەلێکی بابەتی کارا یان شێوەی زانین یاخود دانایی و لێزانین یان لەشێوەی رەوابوون کە دادگەری و یاسا و رێساکان بەیەکەوە دەبەستێتەوە .(ئەلزەیدی،٢٠١٥، ١٣١-١٣٢)، بۆ بەدیهێنانی ئامانجە گشتیەکان هەوڵ دەدەن و دڵسۆزی و پابەندبوونی دەورووبەرەکەی بەدەست

دێنن تا خۆیان تەرخان بکەن، (ئەلمەلاح،٢٠٢٢، ٢٣١)، یاخود ئەو پاڵەوانە لەچوارچێوەی پیاوی پیرۆز لە کەسانێك دەردەکەوێت ڕێبازو ڕێگای پەیامبەر بگرێتەبەر بەسەر دەروونی خۆیان زاڵ دەبن، کاریگەری دەروونیان بەسەر خەڵك دەبێت، جا مەرج نیە هەموو بلیمەتێك ببێتە پاڵەوان ئەگەرچی ئەو بلیمەتیە بەخشەرێکی خوایی بێت، بەڵام هەلومەرجی گونجاو هەبێت دەکرێت ببێت بە پاڵەوان. (ئەلزەیدی،٢٠١٥، ١٣٢)، و یان پاڵەوان ئەو کەسەیە وزەی داهێنەرانەی نێو میللەت سوودی لێ دەبینێت و بەکردارگەلێك هەڵدەستێت خەڵك باسی دەکەن، و دەبن بە کۆڵەگەی شارستانێتی نەتەوەکەیان و رزگارکاریان، (بڕوانە: ئەلزەیدی،٢٠١٥، ١٣٢، ١٣٥-١٣٦، ١٣٩-١٤٠).

لە لێکدانەوەی تر لەبارەی دەرکەوتنی پاڵەوان وای بۆدەچن ئامانج لێی گوزارشت کردنە لەرۆحی ئەو میللەتەی کە تێدا لەدایکبووە، (ئەلزەیدی،٢٠٢٥، ١٤١)، هەرچی پرسی رۆڵی بۆماوەیی یاخود ژینگە لە دەرکەوتنی پاڵەوان و ئاراستەپێدەری مێژوو، جیاوازی لە بۆچوونەکان هەیە، بەڵام هەردوو هۆکار رۆڵیان هەبووە لەدەرکەوتنی، ئەگەرچی ژینگە رۆڵی گەورەتر لە بۆماوەیی دەگێرێت، (ئەلمەلاح،٢٠١١، ٢٤٠؛ گۆمەتاڵی،٢٠٢٠، ١٥٢).

دواجار پاڵەوان هۆکاری یەکلاکەرەوەیە لە دروستکردنی مێژوو، بەهۆی ئەو ئاکار و بەها و جیاکەرەوە کەسێتیەکانی. (ئەلمەلاح،٢٠١١، ٢٣٦). بە ووردبوونەوە لە تیۆرو لێکدانەوەکانی پاڵەوان لەفەلسەفەی مێژوو،و قوڵبوونەوە لە دەسەڵاتدارێکی وەك سوڵتان سەڵاحەددین، هەموو ئەو ئاکار و ئەرك و رۆڵ و تایبەتمەندی بۆ پاڵەوان و ئاراستە پێدەری مێژوو دیاری کراوە، زۆربەی پیادە دەبن لەسەر کەسایەتی سوڵتان وەك دەسەڵاتدارێکی کارێزمایی کە بەها باڵاکان و مرۆڤدۆستیەکەی لە لوتکەدا بووە ، و نموونەیەکی باڵابوو لە پیادەکردنی بەها باڵاکان. (ابن شداد،٢٠٠١، ٣٠-٤١). هەروەها سوڵتان خاوەنی مەعریفە و رۆشنبیریەکی بەرزبوو هەموو تەمەنی منداڵی و گەنجی لە دەرباری فەرمانڕەوایەتی بەسەربردووە بەتایبەتی لەلای زەنگیەکان و بنەماڵەکەشیان خاوەنی پێگە و دەسەڵاتی جیاجیا بوونە، دادگەری و رەوابوون پیادەکاری یاسا و شەریعەت یەکێك لە سیما و تایبەتمەندیە گرنگەکانی سوڵتان بووە لەکردارو مامەڵە و بڕیارداندا. (ابن شداد،٢٠٠١، ١٢-١٣، ٤٩؛ابوشامة،٢٠٠٢، ٣٥٥). لە گرتنەبەر ڕێبازی پێغەمبەر(د.خ) هەروەك(ابن شداد) ئاماژەی پێکردووە،سوڵتان زۆر پابەندبووە بە کردارو سونتەکانی پێغەمبەر(د.خ) و فەرموودەی زۆری ئەزبەرکردووە و بەکردار کاری پێکردووە، (٢٠٠١، ١٦-١٧)، و لەکارکردنی بۆ ئامانجە گشتیەکان، خۆی وەك پارێزەری جیهانی ئیسلامی نمایشکردووە، ئامانجی یەکبوونی موسڵمانانی

بەدیهێنا،(ابن شداد،٢٠٠١، ١٠؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ٤٣/٢/١)،و رزگارکردنی قودس لەساڵی(٥٨٣ك/١١٨٧ز) توانی بەدەستی بهێنێت. (الأصفهاني،١٩٦٥، ١١٦-١١٧؛ابن الأثير،١٩٨٩، ٣٢٥/٧-٣٧٦؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ٢٣٢/١/٢).

پاڵەوان بوونی سوڵتان سەڵاحەددین لە زاڵبوون بەسەر دەروونی خۆیدا لەو رەفتار و مامەڵە رەوشتیە بەرزانەی دەردەکەوێت جێگەی سەرسوڕمان بوو بۆ دوژمنەکانی پێش لایەنگرانی، کە خۆی بەدەگمەن تورەبووە (بڕوانە: ابن شداد،٢٠٠١، ٣٥-٣٧). یەکێك لە تایبەتمەندی پاڵەوان بوونەکەی، قۆستنەوەی تواناکانی کەسانی دەورووبەری بوو بۆ ئامانجە گشتیەکان، ئەمەش وایکردبوو بتوانێت گوزارشت لە رۆحی ئوممەت و نەتەوەکەی بکات، لەمەدا نموونەی زۆرهەن، لەوانە سوودبینین لەتوانا بێشومارەکانی دادوەر(القاضي الفاضل)(م:٥٩٦/١٢٠٠ز) راوێژکار و بەرپرسی(ديوان الانشاء) لە ستایشی رۆڵیدا ووتویەتی: ((لاتظنوا ملكت البلاد بسيوفكم بل بقلم القاضي الفاضل)) واتا:((وا گومان مەبەن بوون بەسەرداری ئەو وڵاتانە بە شمشێرەکانی ئێوە بوو بێت بەڵکو بە پێنووسەکەی القاضي الفاضل بووە)). (ابن تغري بردي، ١٩٦٣، ١٥/٦). و سوودی لە توانای کەسایەتیە کوردیەکان بینی بۆ دامەزراندنی دەوڵەتەکەی دوای هێنانەکایەی ئەو کۆمەڵبوونەی هۆزو کەسایەتیە کوردیەکان لە میسر. (بڕوانە: البابيري،٢٠١٠، ١٠٤-١٠٧).

ئەوەی تایبەتە بە تیۆری بۆماوەیی و ژینگە و رۆڵیان لە دەرکەوتنی ئاراستەپێدەری سوڵتان سەڵاحەددین، زۆر بەروونی دیارە هەردوو بڕگە پیادە دەبن لەسەر ئاراستە پێدەربوون و پاڵەوان بوونی لە مێژوو، رەنگە ئەمە بۆ هەموو دەسەڵاتدارێك دروست دەرنەچێت، بەڵام هۆکاری بۆماوەیی لە خودی بنەماڵەکەیان بەگشتی تایبەتمەندی دەسەڵاتداری و سەرکردەبوون تیایاندا هەبووە بەتایبەتی باوکی(نجم الدين) ئەیوب توانایەکی سیاسی و کارگێڕی و سەربازی و کەسێکی داناو ژیرمەند بووە، بەرپرسی قەڵای تکریت، و پارێزگاری بەعلەبەك و دیمەشق و کەسی یەکەم بووە لەلای(نور الدين محمود) ...هتد. (ابن شداد،٢٠٠١، ١٢-١٣؛ابوشامة،٢٠٠٢، ٣٥٥/١/١). و مامی شێرکۆ کەسایەتیەکی زۆر بەتوانا و لێهاتوو و جوامێر و قارەمان بووە لەلایەنی سەربازی و کارگێری و سەرلەشکری سوپای دەوڵەتی زەنکی و وەزیری خەلافەتی فاتیمی بووە. (ابن الأثير،١٩٨٩، ١٩٩/٧-٢٠١؛ ابوشامة،٢٠٠٢، ٣٥٥/١/١، ٤٤/٢/١).

هۆکاری ژینگە و جوگرافیە جیاوازەکان، کاریگەری زۆریان لە پێدانی ئاراستە پێدەری و پاڵەوان بوون بە سوڵتان هەبووە، چونکە هەر لە منداڵیەوە لە بەعلەبەك ژیاوە، سەردەمی

گەنجی لە دیمەشق و دواتر چوونی بۆ میسڕ و دواتر لە تەواوی ناوچە جیاوازەکانی شام و جەزیرە بە ئەرکی سیاسی و سەربازی ماوەتەوە و لێیان ژیاوە، و تێکەڵاوی و مانەوەی لەگەڵ ژمارەیەك ئایین و مەزهەب و نەتەوەی جیاواز هەبووە، لە موسڵمان و مەسیحی و جوولەکە و قبتی و شیعە و کورد و تورکمان و عەرەب و سودانی و ئەفریقی و خاچپەکان بە هەموو نەتەوە جیاوازەکانی ئەوروپا... هتد. گومانی تێدانیە ئەم خاك و جوگرافیا جیاوازانە کاریگەری زۆریان هەبووە لە پێدانی ئەزموونداری و تێگەیشتنی زیاتر لەژیانسازی. (خۆشناو،٢٠١٥، ٧٤).

سوڵتان وەك دەسەڵاتدارێکی کارێزما ، توانی دەسەڵاتداری ژمارە یەکی سەردەمی خۆی بێت، تەنانەت لەنێوان زۆربەی سەرکردە و پاڵەوانانی مێژوو تاکە دەسەڵاتدار بوو کە ئەو سەردەمەی خۆی بە پێویستی زانیوە و دەبوو ببێت، (سيد الأهل،١٩٦٤، ٦)، وەك ئاراستەپێدەرێکی کارای مێژوو دەرکەوتوو، توانی مێژوو و ڕووداوەکانی ئاراستە بکات نەك لە سەر ئاستی جوگرافیایەکی دیاری کراو و سنوورداری بەرتەسك خۆی لە قەوارەیەکی سیاسی بچووك ببینێتەوە، بەڵکو لەسەر ئاستی جیهانی ئەوکاتە جیهانی ئیسلامی و مەسیحی وئەوروپی ناسرابوو لەچوارچێوەی ململانێیە بەردەوام و درێژخایەنەکەی نێوان موسڵمانان و خاچدروشمەکان.

لێرەدا بە پوختی لە چەند خاڵێك گرنگترین ئەو ڕەهەندە و لایەنانە دەخەینەڕوو کە ئاراستەپێدەری مێژوو بە سوڵتان سەڵاحەددین دەبەخشن لە گۆڕینی نووسینەوەی مێژوو.

١- دەرکەوتنی سوڵتان سەڵاحەددین لەسەر گۆڕەپانی ڕووداوە سیاسی و سەربازیەکان لەکاتێکدا بوو کە جیهانی ئیسلامی لە بارودۆخێکی سیاسی و سەربازی ئاڵۆز و شڵەژاو دابوو، بەتایبەتی پەرتەوازەیی سیاسی و زەمینەی نا ئومێدی موسڵمانان بەهۆی باڵادەستی خاچدروشمەکان و بەشی ڕۆژهەڵاتی بە دەست قەوارە و میرنشینی ناوخۆیی لاواز و ململانێیکار لەگەڵ یەکتر دەیناڵاند، تەنانەت ئەو لاوازیە خەلافەتی عەباسیشی لێی بەدەرنەبوو، هەر بۆیە بوونی پێویستیەکی سیاسی و ستراتیژی و سەربازی زۆر گرنگ بوو، چونکە خاچدروشمەکان لەسەرەتای هاتنیان تا ئەوکاتە و دواتریش هەڕەشەی لەناوبردنی دەسەڵاتی سیاسی موسڵمانەکانیان کردووە. (بڕوانە: عاشور،١٩٦٥، ٣٥-٥٣).

٢- کارکردنی سوڵتان سەڵاحەددین بۆکۆتایی هێنانی ئەو قەوارە سیاسیە ناوخۆیانەی کە سیمای پەرتەوازەیی بوون، بونیادنانی یەکبوونی موسڵمانان لەژێر سەرکردایەتی خۆی، ئەمە بوو بەخاڵی وەرچەرخان بەرەو یەکێك لە ئامانجە گەورەکان، کە ڕزگارکردنی شاری قودس و

یەکەم رووگەی موسڵمانان دوای زیاتر لە(٩٠) ساڵ لەژێر دەسەڵاتی خاچدروشمەکان بوو،جگە لەمەش بوونی خۆی و دەوڵەتەکەی پێویستیەکی گرنگ بوون بۆ بەرپەرچدانەوەی شاڵاوەکانی خاچدروشمەکان، کە پێنجیان هاوسەردەمی دەوڵەتی ئەیوبی بوو، (سيد الأهل،١٩٦٤، ١٠-١٢). ئەم رزگارکردنەی قودس، بۆتە شوناسێکی بۆ کورد، چونکە هەرکاتێك ئاماژە بە قودس بکرێت ناوی سوڵتان سەڵاحەددین وەك رزگارکارێکی کورد دێت، ئەمە بە شاکارێکی مێژوویی بۆ کورد هەژماردەکرێت لە زەمینەی ئێستادا درکپێکراوە. وەك(ابن الأثير) لەوکاتەدا ئەم رزگارکردنەی بە رێز و شانازی و شەرەفمەندی بۆی باسکردووە کە لەدوای دووەم خەلیفەی راشدین(عمر بن الخطاب)(ر.خ) کەس نەیتوانیوە ئەم دەسکەوتە بەدەست بێنێت. (١٩٨٩، ٣٣٧/٧).

٣- سوڵتان سەڵاحەددین بەهۆی دەرکەوتنی وەك پاڵەوانێکی تێکۆشەر پێگەیەکی تایبەت و درەوشاوەی وەرگرت، ئەمەش لە ئەنجامی ئەو رۆڵە سەربازیە بوو کە خۆی و بنەماڵەکەی و میر و سەرکردە و هۆزە کوردە بەشداربووەکان لە بەرهەڵستیکردنی خاچدروشمەکان گێرایان، دواجار بوون بە بەخشەری شوناسێکی جیا بە کورد لە مێژووی رووبەڕووبوونەوەی خاچدروشمەکان. (جب،١٩٩٦، ١٨٤؛لشكري،٢٠٠٤، ٢٠٠).

لەدەقێکی شیعری (القاضي ابن سينا الملك)(م: ٦٠٨ك/١٢١٢ز)کە قوتابی (القاضي الفاضل) و یەکێک بووە لە نزیکەکانی سوڵتان سەڵاحەددین لە ستایشی بنەماڵەی ئەیوبی کوردی دەڵێت : ((بدولة الترك عزت دولة العرب ، و بإبن أيوب ذلت بيعة الصلب (ابوشامة،٢٠٠٢، ٣/٢ / ١٠٦). ئەو دەقە هۆنراوەیە، زۆر بەڕوونی ئاماژە بۆ ئەوە دەکات بنەماڵەی ئەیوبی نەعەرەب و نە تورکن ، واتا: دەوڵەتی عەرەب شکۆی بۆ گەڕایەوە بە دەوڵەتی زەنگی، کە مەبەستی(عمادالدين الزنكي)و (نورالدين محمود) ە ،و بە کوڕی ئەیوب (واتا سەڵاحەددین) گفت و بەڵێنی خاچی ملکەچ کرا، ئەمەش واتا بەکورد و دەوڵەتی ئەیوبی. لێرەدا تێبینی دەکرێت ئەم شاعیرە لەجیاتی ووشەی (بالكرد) دەبینین (بإبن أيوب) بەکارهێناوە، توێژەر بەخوێندنەوەی بۆ مێژووی سوڵتان سەڵاحەددین وای بۆ دەچێت ،سوڵتان وەکو کوردێک سەرەڕای شانازیکردنی بە کوردبوونی خۆی و رەتکردنەوەی هەموو ئەو بۆچوونانەی رەچەڵەکی بنەماڵەکەیان بۆ عەرەب یان هەر نەتەوەیەکی تر دەگەڕێنێتەوە، بەڵام نەویستووە پرسی جیاکاری نەتەوەیی لەوکاتەدا توخ بکرێتەوە هاوشێوەی دەمارگیری هەندێک لە تورکەکانی ئەو سەردەمە، چونکە پێویستی ئەو قۆناغە مێژووییە ئەوەبوو کە موسڵمانان تەبا بن و دوورکەونەوە لەپەرتەوازەیی ،جگە لەمەش ئامانجی سەرەکی سوڵتان یەکبوون بووە ،و دەیزانی بەمە دەتوانێت بەسەر مەترسیەکان بەگشتی و خاچدروشمەکان بەتایبەتی سەرکەوتووبێت ، ئەمەش ئەو راستیە

دەردەخات کە سوڵتان ڕۆڵی کوردی وەك نەتەوەیەکی کارا لە کایەی سیاسی بۆقۆناغێکی پێشکەوتوو برد کە لوتکەی دەوڵەتداری بوو لەسەرئاستی نێودەوڵەتی سەرکردایەتی لایەنێکی جیهانی ئەو سەردەمەی کردوە، بۆتە هۆکاری پاشەکشەکردنی خاچدروشمەکان، ئەمەش ئاراستەی نووسینەوەی مێژووی کوردی گۆڕیوە بەشێوەیەك وەك شوناسێك بۆ کورد دەوترێت کوردەکان پێشەنگی سەرکردایەتی ئەو قۆناغە مێژووییەیان بەسەرکەوتوویی کردووە.

٤- جگە لە رۆڵی سیاسی و سەربازی، سوڵتان سەلاحەددین ئاراستەکردنێکی تری بە مێژووی کورد بەخشی، ئەویش ئەو دەسکەوت و بوژانەوە شارستانی و پەرەسەندنی هزرییەی کە هەموو وولات و ناوچەکانی ژێردەسەلاتی دەوڵەتی ئەیوبی بەتایبەتی لەسەردەمی خۆیدا، لە لایەنەکانی زانستە عەقلیەکان و ئەدەبیەکان بە خۆیەوە بینی بەتایبەتی میسڕ و شام و هەرێمی جەزیرە(باکوری کوردستان و بەشێك لە رۆژئاوا و باشورەکەی) بە هاندانی سوڵتان بۆ زانست و زانایان و بونیادنانی دامەزراوە زانستی و کارگێر و دیوان و مزگەوت و قوتابخانە جێماوە و شوێنەوارەکانیان. (ابن جبیر،د.ت، ١٩٣). ئەمەش گەنجینەیەکی تری خستۆتە سەر مێژووی شارستانیەتی کورد، وەك شوناسێك لەم وولاتانە بۆتە هۆکاری ناسینەوەی کورد لە شارستانیەتی ئیسلامیدا، هەموو ئەم رەهەندانە بوونە هۆکاری شانازیکردنی نەتەوەکانی تر بە سوڵتان، و کاریگەری خۆی هەیە لەسەر دیدو تێڕوانینی نەتەوەکانی تر بۆ نەتەوەی کورد، ئەمەش شوناسی و پێناسەکەی سوڵتان سەلاحەددینە.

ئاشکرایە ئاراستەپیدەری لەکارێزماتیکی سوڵتان وەك دیاردەیەکی کەم وێنەی جیهانی و قارمانی کورد و موسڵمانان و پارێزەری جیهانی ئیسلامی لە ڕۆژهەلات دەردەکەوێت بە گەواهیدەری مێژوونووس و توێژەرانی ڕۆژهەلات و رۆژئاوا پیاوی ژمارە یەکی سەردەمی خۆی بووە، بەهۆی کەسایەتیە سەرکەوتووەکەی لە تایبەتمەندی خودی و مامەڵەکردن لەگەڵ بەرانبەر بەوپەڕی بێ وێنەیی، و ڕۆل و پێگەی دیار و دەسکەوتەکانی بۆ موسڵمانان لەو قۆناغە پڕ مەترسی و دژوار و هەستیارەی جیهانی ئیسلامی بەتایبەتی ڕۆژهەلات پیایدا گوزەری دەکرد بەهۆی جەنگەکانی خاچدروشمان و هەڕەشە زۆر و ترسناکەکانیان لەسەر وولاتی شام و میسر و تەواوی ناوچەکە بە مەرامی لەناوبردن و کۆتایی هێنان بە دەسەلاتی موسڵمانان، بۆیە لەم هەلومەرجە سوڵتان وەك فریادرەس و دڵسۆزێکی گەورەی و موسڵمانان و کورد بەرەنگاری خاچدروشمەکان بوویەوە لەپێناو پارێزگاریکردن لە موسڵمانان و خاکەکانیان، ودواتر رزگار کردنی بەشێکی زۆری ئەوخاکانە، بەتایبەتی شاری قودس. (فتح الله،٢٠٢١، ١).

هەروەها بۆ کورد، بەتایبەتی دەسەڵاتداران کەرستەی ڕێ نیشاندان و عەقلیەتی فەرمانڕەوایەتی کردنی سەرکەوتوویان پێدەناسێنێت لە دڵسۆزی ودانایی و بیرتیژی و دووربینی و دادگەری و تێکۆشان لە پێناو بەرژەوەندی گشتی وخۆنەویستی و قوربانیدان و خاکی بوون، بە هەژاری ژیانی ڕاییکردن وەك کۆمەڵانی خەڵك،...هتد، ئەمانە وایکرد ناوی بە درەوشاوەیی ونەمری بمێنێتەوە لەهزر و ناخی مرۆڤایەتی و موسڵمانان بەتایبەتی تائێستا دوای تێپەربوونی زیاتر لە(٨٥٠) ساڵ بەسەرکۆچی دوایی کردنی. (فتح الله،٢٠٢١، ٢). دەردەکەوێت لە کارێزمایی لە مێژووی کورد و جیهان، تا ئێستا هیچ سەرکردەیەك نەگەیشتووەتە ئەو ئاستە لەمێژووی کۆن و مێژووی ئیسلامی و نوێ و هاوچەرخی کورد، بۆیە پێویستە بکرێت بە هەوێنیك بۆ پرسی سیاسی و نەتەوەییمان ئەمەش بەسوود بینین لە ڕەهەندی تایبەتمەندی کەسایەتیەکەی.

٢- ڕۆڵی سوڵتان سەلاحەددین وەك شوناس و کارەکتەرێکی مێژوویی لە زیاتر ناساندن و بەهێزکردنی پێگەی کورد لە زانینی مێژووی ئیسلامی و جیهانیدا:

زانینی مێژوویی ئیسلامی، چەمکێکی گشتگیر وبەرفراوانە تێگەیشتن و شیکردنەوە بۆ ڕووداو پێشهاتەکانی مێژوو دەکات لەچوارچێوەی مێژووی ئیسلامی وەك پێویستیەکی زانستی و ئاینی بە گرنگیدان و جەخت کردنەوە لەسەر هەموو لایەنەکانی سیاسی و ئابوری و کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیری و ئایینی... هتد. ئەمەش لەوە دەردەکەوێت کە مێژوو بابەتێکی سەربەخۆ و جیا نیە، بەڵکو بە زانست و زانینەکانی ترەوە وابەستەیە و شتی لێی وەردەگرن، جا ئەو زانینەی مێژوو وەك کارابیەك بەرهەم دەهێنن، دەکرێت سوودی لێ ببیندرێت، بە زیاتر لەچوارچێوەی زانینەکانی ڕۆشنبیری ئیسلامی سوودی لێوەربگیرێت وەك فەرمووده و فیقهـ و ڕاڤە و سۆفیگەری و ئامۆژگاری. (لشكري،٢٠٠٤، ٣٠-٣١).

دیارە کورد لە هەموو قۆناغە جیاوازەکانی مێژووی ئیسلامی وێنا و ڕۆڵی جۆراوجۆری هەبووە لەنێو زانینی مێژووی ئیسلامی، لە ئاست و لایەنەکان، بەڵام سەردەمی دەوڵەتی ئەیوبی بەگشتی و لەماوەی فەرمانڕەوایەتی سوڵتان سەلاحەددین بەتایبەتی تایبەتمەندی خۆی هەیە بەهۆی سروشت و هەلومەرجی ئەو سەردەمە و ململانێیەکانی نێوان موسڵمانان و خاچدروشمەکان. (حسين،٢٠١٣، ١١٩)، بوون و ڕۆڵی هەمەلایەنەی سوڵتان بەگشتی لەو قۆناغە مێژووییەی تیایدا ژیاوە، بەتایبەتی بوونی دەوڵەتی ئەیوبی و ڕۆڵە جیهادی و سەربازیەکەی و دەسکەوتەکانی کاریگەریەکی یەکجار زۆری لە دەوڵەمەندکردنی بوون و وێنای

کورد لە زانینی مێژووی ئیسلامیدا هەبووە، بەشێوەیەك کورد لەچەندییەتی و چۆنیەتیەوە لەزانینی مێژووی ئیسلامی بەرەو قۆناغێکی پەرەسەندووتر تا ئاستی لوتکە دەچێت، لەبەر ئەوەی سوڵتان بەو رۆڵەی لە جەنگەکانی خاچدروشمەکانی بینی، بوونی کوردی بە گەورەیی چەسپاند، جگە لە رۆڵە شارستانیەتیەکەی لەهەموو لایەنەکان وایکرد پێگەی کورد زۆر زیادبکات لەنێوسەرچاوەکان لە نووسینەوەی مێژووی ئیسلامیدا. (جب،١٩٩٦، ٦٩-٩٨). وا دیارە پێگەو ناوبانگی کورد لەم زانینیە هاوتەریب بووە لەگەڵ بەهێزبوونی پێگەی سیاسی سوڵتان سەلاحەددین بەتایبەتی دوای وەرگرتنی پایەی وەزارەت لە میسر لەساڵی(٥٦٤ك/١١٦٩ز) و پێشهاتەکانی دواتر، ئەمەش بەسەرەتای ئەو گۆڕانە لەم زانینە مێژووییە هەژمار دەکرێت. (حسین،٢٠١٣، ١٨٠).

خودی سوڵتان سەلاحەددین و دەوڵەتەکەی دەسکەوتێکی مینۆکی وکلتوری و مێژوویی گەورەیان بە کورد بەخشیوە بە پێدانی مەرکەزیەت و ناوەندوون لەرووی سیاسی و سەربازی وەك بەهێزترین کەسایەتی کارێزمایی، و دەوڵەتەکەی بەهێزترین دەوڵەتی ئەو سەردەمە بووە لە رۆژهەلاتی جیهانی ئیسلامی، تەنانەت لەڕووی مەعریفە وزانینی مێژوویی، کورد وەك نەتەوەیەکی کارا مەرکەزیەتی مێژوویی وەرگرت، وپانتاییەکی بەرفراوانی لەچوارچێوەی مێژووی موسڵمانان داگیرکرد، بەشێوەیەك ناو وباسی کورد لەنێوسەرچاوە مێژوویەکان زۆر زیادی کرد، و نرخاندنی رۆڵ و پێگە و گەورەیی و لێوەشاوەیی...هتد. هەر لەم نێوەندەدا سوڵتان شانازیکردنی نەتەوەکانی تریشی بۆ خۆی و دەوڵەتەکەی دەستخست، ئەمەش دوای ئەوەی لەڕووی ئەکادیمی و بەگشتی بە سەدان بگرە زیاتر نامەی ماستەر و تێزی دکتورا و کتێب وتوێژینەوە لەجیهان و کوردستان لەبارەی سوڵتان و دەوڵەتەکەی نووسراوە و دەنووسرێت، ئەمەش بەڵگەیەکی روون و ئاشکرایە بۆ پێگەو گەورەیی ئەم دەسەلاتدارە کوردە، لەکۆتاییەکەی دەکرێت سوود ببینین لە کەسایەتی سوڵتان سەلاحەددین و دەوڵەتەکەی بۆ پرسی نەتەوەی کورد لەچوارچێوەی پەیوەندیەکان لەگەڵ وولاتانی عەرەبی و ئیسلامی و جیهانی بەقۆستنەوە و دەرفەت زانینی ئەو ناوبانگی ولێبوردەیی بوون و مامەڵەی مرۆڤدۆستانە بەتایبەتی بەرانبەر بە دوژمنەکانی وایکرد لەهەموو کەسێکی هاوچەرخی خۆی زیاتر رێز و پایەداربوونی لە هەردوو جیهانی ڕۆژهەلاتی ئیسلامی و ئەوروپای مەسیحی هەبێت. (فتح الله،٢٠٢١، ٢-٣). بەتایبەتی لەچەندین سەرچاوەی مێژووی جۆراوجۆر لە کۆتاییەکانی سەدەکانی شەشەم تا کۆتایی نۆیەمی کۆچی و دواتریش دەرخستنی زیاتری ناو و رۆڵی کورد پەرەی سەند، لێرەدا ئاماژە بە ژمارەیەك لەو سەرچاوانە دەکەین. لە کتێبەکەی(ابن الأثیر)(م:٦٣٠ك/١٢٣٢ز) دەبینین زیاتر لە چەندین

لاپەرەی کتێبەکەی تەرخان کردووە بۆ باسی سوڵتان بەشێوەی پچڕپچڕ و ریزبەندیساڵی رووداوەکان، (آميدي، ٢٠٠٦، ١٩٣)، بەڵام لە هەمووی گرنگتر ئەوەیە کاتێك باسی رەچەڵەکی سوڵتانی کردووە، تەنها بۆچوونی راست لەم بارەوە دەخاتەڕوو کە لە خانەدانەکانی کورد و لەخێڵکی رەوادی کوردی دادەنێت، بەبێ ئەوەی هیچ بۆچوونێکی تر بخاتەڕوو. (ابن الاثير،١٩٨٩، ٧/٢٠٠).

لەسەرچاوەکانی تایبەت بە مێژووی دەوڵەتان (تواريخ الدول) (ابوشامة) (م:٦٦٥ك/١٢٦٦ز) لەکتێبی (كتاب الروضتين في اخبار الدولتين النورية و الصلاحية) لەسێ بەرگ و پێنج بەشدا کتێبەکەی زۆربەی تایبەتە بە دەوڵەتی ئەیوبی و سەردەمەکەی، تەنها لەیەك بەشی باسی دەوڵەتی زەنکی دەکات، ئەمەش بۆ یەکەم جارە کورد گرنگترین سەردەمی مێژووی لە مێژووی ئیسلامیدا بەناوی بنەماڵەی فەرمانرەوایی بڵاوببێتەوە، (حسين،٢٠٠٣، ٢٣)، جگە لەمەش سەرچاوەییەکی تر کە تەنها بۆ دەوڵەتی ئەیوبی نووسراوە لە شەش بەشی جیاواز هی(ابن واصل)(م:٦٩٧ك/١٢٩٧ز) بە ناوی(مفرج الكروب في اخبار بني ايوب) ئەمە لە سەردەمی پێشوودا سەرچاوەی لەم شێوە نەبووە، بەتایبەتی بەشی دووەمی تایبەتە بە سەردەمی سوڵتان سەڵاحەددین. (فتح الله،٢٠٢١، ٢٢-٢٣). هەروەها کتێبەکانی(عماد الدين الكاتب الأصفهاني)(م:٥٩٧ك/١٢٠٠ز) کە لە دیارترین مێژوونووسی سەردەمی سوڵتان سەڵاحەددین بووە کە زۆر نزیك بووە لێی و جگە لە کاری نووسینی نامەکان، لە(ديوان الانشاء) مێژوونووسیش بووە، لە کتێبەکانی(البرق الشامي) تایبەتە بە پەیوەندیەکانی سوڵتان لەگەڵ زەنگیەکان لەدوای دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی.(حسين،٢٠٠٣، ١٣)،سەرچاوەی دووەم(الفتح القسي في الفتح القدسي) بەتایبەتی باس لە گەورەترین دەسکەوتی سەربازی سوڵتان دەکات کە ئەویش رزگارکردنی شاری قودسە، جگە لە رزگارکردنی شارو شارۆچکە جیاجیاکانی تری شام، و ئاماژەدان بە کەسایەتیە سەربازیەکان. (حسين،٢٠٠٣، ١٥). بەتایبەتی کوردیەکان دەکات، جگە لەمانە هەریەك لە کتێبی(كنز الدرر و الجامع الغرر) بەشی حەوتەمی کە بەناوی(الدر المطلوب في اخبار بنى ايوب) هی الدواداري(م:٧٣٤ك/١٣٣٤ز) و کتێبی(شفاء القلوب في مناقب بنى ايوب) کە تایبەتە بە مێژووی دەوڵەتی ئەیوبی و سوڵتان و مەلیکەکانی تر.

لە کتێبە سەرگوزەشتەکان، یەکەم کتێب تایبەت بە دەسەڵاتدارو فەرمانڕەوایەکی کورد بنووسرێت لەو سەردەمەدا کە ئەویش(النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية) ناسراوە بە(سيرة صلاح الدين) هی(ابن شداد)(م:٦٣٢ك/١٢٣٤ز) یەکێکە لە گرنگترین کتێبەکانی تایبەت بە ژیانی کەسی و سیاسی و سەربازی و دبلۆماتکاری سوڵتان سەڵاحەددین، جگە لەمە ئاماژەدان و

باسکردنی بنەماڵەی ئەیوبی و زۆرێك لە کەسایەتیە کوردەکان، ئەمەش بەهۆی نزیکی هاوەڵایەتیکردنی سوڵتان وئامادەبوونی بووە لەتەواوی رووداوەکان.(ابن شداد،٢٠٠١، ١٠)،

هەروەها لەکتێبەکانی(تراجم) کتێبی(وفيات الاعيان وأنباء ابناء الزمان) ی(ابن خلكان)(م:٦٨١ك/١٢٨٢ز) کە زانایەکی بەرچەڵەك کوردە، هەستی نەتەوەیی و وابەستەبوونی کوردبوونەکەی وایکردووە بایەخێکی یەکجار زۆر بە ژیان و رۆڵی کەسایەتیە سیاسی و سەربازیەکان و زاناکانی کورد بدات بەتایبەت تر زۆر بە ووردی باسی ژیان و لایەنە سیاسی و سەربازی و پەیوەندیەکانی سوڵتان دەکات، گرنگیەکی زۆری بەرچەڵەکی ئەیوبیەکان داوە، کوردبوونیان پشت راست کردۆتەوە بە زانیاری بایەخدار، کە خۆی سەردانی شارۆچکەی دوینی لە ئەزربیجان کردووە. (بڕوانە: د.ت، ١٣٩/٧-١٤١؛ شريف،٢٠١٦، ١٠١-٢٧٦). تەنها بۆ باس و بەسەرهاتی سوڵتان سەڵاحەددین زیاتر لە(٨٠) لاپەڕەی تایبەت تەرخان کردووە، جگە لە باس کردن و ناوهێنانی لە نێو بەسەرهاتی زیاتر لە(٧٠) کەسایەتی تر، (ابن خلكان،د.ت، ١٣٩-٢١٨؛ شريف،٢٠١٦، ١٣٤). جگە لە دەیان سەرچاوەی مێژوویی تر لەسەدەکانی هەشتەم و نۆیەم و دەیەم و یازدەهەمی کۆچی، چ وەك کتێبی تایبەت لەبارەی دەوڵەتی ئەیوبی، یاخود بەشێکی زۆر یا بەرگێگ و زیاتریان تایبەت کردووە بە دەوڵەتەکە و مێژوو و رۆڵی کەسایەتیە کوردەکان لەوانە: (المرتضى الزبيدي)(م:١٢٠٥ك:١٧٩٠ز) کتێبەکەی تایبەتە بەدەوڵەتی ئەیوبی بەناوی (ترويح القلوب في ذكر الملوك بني ايوب) تیایدا نەژادی ئەیوبیەکان و یەکە یەکە کەسایەتیەکانی بنەماڵەی ئەیوبی دەخاتەڕوو. (بڕوانە: الزبيدي، ١٩٦٩، ٣٥-٧٧). سەرچاوەیەکی تر لەبارەی ئەیوبیەکان و کورد نووسراوە ئەویش کتێبی (أخبار الأيوبيين)ی (ابن العميد)ە مێژوونووسێکی قبتی یە، لەساڵی (م:٦٧٢ك/١٢٧٤ز) یان (م:٦٩٢ك/١٢٩٢ز)، ئەم کتێبە لەساڵی(٦٠٢ك/١٢٠٦ز) لەسەردەمی(الملك العادل)باسی دەوڵەتی ئەیوبی دەکات تا سەرەتای چوارەم سوڵتانی دەوڵەتی مەمالیکی بەحری. (بڕوانە: ابن العميد،د.ت، ٥-٥٥).

جگە لەمانە، تاکەکانی نێو بنەماڵەی ئەیوبی خۆیان رۆڵیان لە دەوڵەمەندکردنی کورد لە زانینی مێژووی ئیسلامی و نووسینەوەی مێژوو و رووداوەکانی پێش و دوای ئەوسەردەمە هەبووە،لەوانە مێژوونووس(ابوالفداء الأيوبي)(م:٧٣٢ك/١٣٣١ز) کە یەکێکە لە نەوەکانی بنەماڵەی ئەیوبی، کتێبێکی (٤) بەرگی لە چوارچێوەی مێژووی گشتی بەناوی(المختصر في أخبار البشر) نووسیوە ئەگەرچی زۆرێك لە زانیاریەکانی لە کتێبی(الكامل في التاريخ)(ابن الأثير) وەرگرتووە، (فتح الله،٢٠٢١، ٢١). وکتێبی(مضمار الحقائق وسر الخلائق)ی (محمد بن عمر المظفر شاهنشاه) یە(م:٦١٧ك/١٢٢٠ز) تایبەتە بە مێژووی سوڵتان و رووداوەکانی نێوان

ساڵانی(٥٧٥-٥٨٢ك/١١٧٩-١١٨٦ز) ، و خزمی سوڵتان بووە.(بڕوانە:د.ت، ٣٨-٢٣٠)، و کتێبی(تاریخ دولة الاكراد و الاتراك، تاریخ دولة الاكراد) هی(ابراهيم الخزرجي)(م:٦٥٨ك/١٢٥٨ز) تایبەتە بە مێژووی دەوڵەتی ئەیوبی، بۆچوونی جیا لەسەر دانەرەکەی هەیە، ساغکەرەوەکە پێی وایە دانەرەکەی نادیارە لەساڵی(٥٧١-٦٥٥ك/١١٧٥-١٢٥٧ز)باس کردووە، (مؤلف مجهول،٢٠١٠، ٩٥-٥٣٠).

لەمەی سەرەوە دەردەکەوێت، هەموو ئەو سەرچاوانە و دەیانی تر پێگەی کوردیان لە نێو زانینی مێژوویی ئیسلامی و نووسینەوەی مێژوودا بەهێز و دەوڵەمەند کردووە، تەنانەت ڕۆڵی سیاسی و سەربازی و شارستانی کورد لەسەردەمەکانی دوای دەوڵەتی ئەیوبیش زۆر بەگەورەیی مایەوە بەتایبەتی لەسەردەمی هەردوو دەوڵەتی مەمالیکی بەحری(٦٤٨-٧٨٤ك/١٢٥٠-١٣٨٢ز)،و چەرکەسی(٧٨٤-٩٢٣ك/١٣٨٢-١٥١٧ز) بێگومان ئەم چاکیە بەپلەی یەکەم بۆ خودی سوڵتان سەلاحەددین و دەوڵەتی ئەیوبی دەگەڕێتەوە کە بەکۆمەڵ بوونی کورد لە میسڕ و شام و ناوچەکانی تر کۆکردۆتەوە. (بڕوانە:حسن،٢٠٠٩، ٣٣-٢٩٥؛ قادر،٢٠١٤، ٣٥-٢٠٢).

لەئاستی جیهانیدا، سوڵتان سەلاحەددین بەتایبەتی لە زانین و نووسینی مێژوونووسان و ڕۆژهەلاتناسان و لێکۆلەرانیاندا پێگەی بەرچاوی هەیە، بە کەسایەتی و دەسەلاتدارێکی دیار هەژماردەکرێت، بە ستایش کراو و و ڕێزلێ گیراوە و بە لێبوردە و بەخشندە بەرانبەر بە دوژمنەکانی ناسراوە، ئەمەش وایکردوە مێژوونووسانی ئەوروپی و جیهانی بەگشتی کتێبی تایبەت یان بەشێك لە کتێبەکانیان بۆ نووسینی ژیان و ڕۆڵی ئەم سوڵتانە تەرخان بکەن. (حوسین،٢٠١٣، ١١٦).

ئەم پێگە و ناوبانگیە وایکردووە وەك شوناسێکی بەهێزی ڕۆژهەلات و موسڵمانان بۆ کورد دەربکەوێت، کە لێرەدا نامانەوێت نموونەی ئەو ستایش و گەورەیی یەی مێژوونووس و ڕۆژهەلاتناسان لێرە نمایش بکەین بەڵکو زیاتر بەهای ناوەڕۆکی نووسین و سەرچاوە وکتێبەکانیان چەند لەم زانینە مێژووییە دەبێتە پێناس و شوناسێکی پێگەیشتووی درەوشاوە بۆ کورد، چونگە ئەوان زۆر بە قووڵی لە ژیان و کەسایەتی سوڵتان ووردبوونەتەوە و ڕەنگە ئەم هەڵوێستە ئەرێنی یە یان لەهەمبەریدا هەنگاو بەهەنگاو بووە، بە مانایەکی تر دەکرێ ئەو ستایش و پیاهەڵدان و دەرخستنە باش و چاکانەی ئەم دەسەلاتدارە لە سەرەتاوە لەیەك ئاستی تێگەیشتن نەبووە، چونکە کاتێك(ستیڤنسن) ستایشی دەکات بەوەی لەو پلەیەش سەرکەشتر بوو کە ئاواتی

هەموو ئەو سوارچاكەنە بوو ڕۆژێك بێت و پێیبگەن، نائومێدبوون و دەستیان نەكەوتووە. (حوسین،٢٠١٣، ١١٧).

لەڕاستیدا سوڵتان سەڵاحەددین توانی بچێت بەرەو نێو ناخ و هزری ئەورووپییەكان لەمیانەی ئەو ئەفسانانە ناسیان كە خۆیان چنیان و دایانڕشت بەهۆی سەرسامبوونیان بە رەوشت و بەها باڵاكانی، كە هەرگیز ئەوە بۆ هیچ سەركردەیەكی موسڵمان روویندەداوە لە سەردەمی جەنگەكانی خاچدروشمەكان بەبێ زیادەڕۆیی یان گومانكردنی دەمارگیری تەنانەت هەندێك لە ئەورووپییەكان دوای گەڕانەوەیان بۆ نیشتیمانی خۆیان هێشتا سوڵتان سەڵاحەددین لە یادگە و بیریاندا مابوویەوە. (مۆنس، ٢٠٠٨، ٣٠٢). سەرسام بوونیان بە رەوشتی گەیشتە ئەو ئاستەی دڵتەنگیان نیشانداوە بەهۆی ئەوەی نەبۆتە مەسیحی(نەسرانی)، تا وای لێكردوون ئەفسانەی بۆ دابڕێژن و وادەریخەن كە ئەو لە بنەچەدا ئینتما بۆ نەسرانی بوون هەبووە، (خۆشناو،٢٠٢٥، ٨٠).

لێرەدا دەردەكەوێت نەتەوەی كورد لە چ ئاستێكی ئەم سەرسوڕمانەی ئەورووپیەكانە؟ لەكاتێكدا سوڵتان سەڵاحەددین دوژمنی ئەوان بوو، هەر بۆیە دەكرێت ئەو رەوشت و بەها مرۆڤدۆستیە بكرێت بە شوناس و سوودی لێببینین لە وێستگە جیاوازەكانی نەتەوەكەمان. ئەوەی ڕۆژهەڵاتناس(هاملتون جب)لە كتێبەكەی(صلاح الدين الأيوبي) ئاماژەی پێداوە، یەكێكە لە مەزنترین دەسكەوتی شوناسی بوون لەو زانینە مێژووییەی سوڵتان توانیویەتی بەدەستی بهێنێت كە نهێنی یەكێك لە هۆكارە دیارەكانی سەركەوتنی بووە، لە ئێستا و رابردوو و داهاتوودا، نەتەوەی كورد پێویستیەتی بۆ ئەوەی وەك شوناس و دروشمی ئامانجەكان و سەركەوتن و سوودی لێ ببینێ، ئەویش لوتكەی رەوشت و یەكبوونی ڕیزە وەك ئامراز و كەرەستەی سەركەوتن بەسەر دوژمن، ئەم راستیە زۆر بە ئاشكرا لە كتێبەكەی ئەم ڕۆژهەڵاتناسە ئینگلیزە رەنگیداوەتەوە، (١٩٩٦، ١١٨).

هەربۆیە مێژوونووس و ڕۆژهەڵاتناسەكان لەنێو زانینی مێژوویی و نووسینەكانیان چەمكی (رەوشت بەرزی) بەپلەی یەكەم و(لێبودەیی) بە دووەم، هەبوونی لە كەسایەتی سوڵتان سەڵاحەددین جەختی لێدەكەنەوە، جگە لە ئاكار و بەها مرۆییەكانی تری وەك ئازایەتی و جوامێری و رەفتار و مامەڵە نەرمی و دڵسۆزی، دووركەوتنەوە لە بەرژەوەندی كەسی و قوربانیدان بۆ بەدیهێنانی ئامانجە گشتیەكان. لەوانە سەركەوتنی بەسەر خاچدروشمەكان بەتایبەتی گێڕانەوەی شاری قودس، پیاوەتی و شەرفمەندی لە كەسایەتیەكەی، و بەڵێنداری و

راستگۆیی.(بڕوانە:زکار،١٩٩٥، ٣٢٧/٧؛ رنیسمان،١٩٩٧ ١٤٨/٣؛ رستون،٢٠٠٢، ١٣٧؛ البیرشاندور،د.ت، ٢٣؛ دیورانت،د.ت، ١٤١/٢/٤؛ لوبون،٢٠١٢، ٣٤١) .

مێژوونووس(ابن شداد) لەبارەی رەوشت بەرزی و لێبوردەیەکەی دوای شرۆڤەکردنی هەموو ئاکاری کەسایەتیەکەی سوڵتان لێرەدا ئاماژە دەکات بە ئایەتی ﴿ وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ﴾ (سورة القلم، اية:٤) دەڵێت: ((من گەورەم(مەبەستی سوڵتان سەڵاحەددین)ە، نابینم تەنها ئەوە نەبێت کە هاوبەشی ئەم رەوشتە بووە)). (٢٠٠١، ٣٦)، لەبەر ئەوە سوڵتان بەم رەوشت بەرزییە گەیشت بە پلەی پاڵەوانی جیهانی و مێژوو، هەروەك(جیمس رستون) جەختی لێکردۆتەوە و دەڵێت:((تا ئەمڕۆ سەڵاحەددین نموونەی ئازایەتی لەهەموو جیهانی ئیسلامی... و بە هێما و رەمزی ئومێد بەخشی دەمێنێتەوە، ونموونە و وێنەیەك تا دەگات بە سنووری ئەفسانە... بەم شێوەیە جیهانی ئیسلامی هەمیشە چاوەڕوانی سەڵاحەددینێکی ترە، جا نامۆنیە لە ووتاری هەینی گوێبیست بین لەسەر یەکێك سەکۆکانی لە حەلەب بۆ قاهیرە و بەغداد بانگەواز و نزا بکات لە پێناو دەرکەوتنی پیاوێکی وەك ئەو تا قودس رزگار بکات)). (٢٠٠٢، ١٢-١٣).

دەرئەنجام

١- شوناسی نەتەوەیی هەستێکی کردەیی خواییە لەناو ناخ و دەروونی مرۆڤەکان، لە ئەنجامی تایبەتمەندی و جیاکاری نەتەوەیەك لەگەڵ ئەوی دیکە سەرهەڵدەدات، و رێساو یاسا سروشتی و کۆمەڵایەتی و مێژووییەکان کاریگەریان لە پەرەسەندن و پێگەیشتنی نەتەوەکە هەیە، شوناسی کورد سەرهەڵدان و پەرەسەندنی بە تێپەڕبوونی قۆناغە مێژووییە جیاوازەکان گەڵاڵە بووە، وملکەچی یاسا مێژووییەکان بووە .

٢- سوڵتان سەڵاحەددین ئەو ناوبانگ و گەورەییەی کە بەدەستی هێناوە بەهۆی کارێزمابوونی بووە، هەر بۆیە کەسایەتیە لێهاتووەکەی و رەوشت و بەها مرۆییەکانی وەك مرۆڤدۆستێکی بێ وێنەی ئەو سەردەمە لە مامەڵەکردنی لەگەڵ بەرانبەر لەئاستی باڵا، وایکرد ببێت بە شوناسێکی دیاری کورد، وەك دەسەڵاتدارو فەرمانڕەوای سەرکەوتوو شوناسێکی دیارە بەتایبەتی بۆ فەرمانڕەوا کوردەکان فەرمانڕەوایی کردنی سەرکەوتوویان پێدەناسێنێت لە دڵسۆزی و دانایی و دووربینی و دادگەری و تێکۆشان لەپێناو بەرژەوەندی گشتی...هتد. ئەمانە وایکردووە تا ئێستا لەهزر و ناخی مرۆڤایەتی بە درەوشاوەیی بمێنێتەوە.

٣- لێهاتوو بوونی سوڵتان سەڵاحەددین وەك دیاردەیەکی کەم وێنەی جیهان و پاڵەوانی کورد تایبەتمەندی ئاراستەپێدەری مێژووی وەك شوناسێك بۆ کورد وەرگرتووە، چونکە پارێزەری

جیهانی ئیسلامی بووە لەسەردەمەکەیدا و توانی ئاراستەی نووسینەوەی مێژوو بگۆڕێت بە ڕۆڵ و پێگە و دەسکەوتەکانی لەو قۆناغە پڕ مەترسی و هەستیارەی جیهانی ئیسلامی پیایدا گوزەریکردووە بەهۆی جەنگەکانی خاچدروشمەکان و هەڕەشە زۆرەکانیان بۆ سەر وولاتی شام و میسر و تەواوی ناوچەکە بە ئامانجی لەناوبردن و کۆتایی هێنان بە دەسەڵاتی موسڵمانان.

٤- سوڵتان و دەوڵەتەکەی دەسکەوتێکی مینوکی و مێژوویی گەورەیان وەك شوناس بە کورد بەخشیوە لە پێدانی ناوەندبوو بە کورد لەرووی سیاسی و سەربازی وەك بەهێزترین فەرمانڕەوای ئەو سەردەمە، و لەرووی زانینی مێژوویی کورد وەك نەتەوەیەکی کارا ناوەندبوونی وەرگرت، و پانتاییەکی بەرفراوانی لەو مەعریفە مێژووییە لە چوارچێوەی مێژووی موسڵمانان داگیرکرد، بەشێوەیەك ناو وپێگەی کورد لەنێو سەرچاوە مێژووییەکان زۆر زیادیکرد، و نرخاندنی ڕۆڵ و جوامێری و ئازایەتی و لێوشاویەکەی .

٥- ئەگەرچی دەوڵەتی نەتەوەیی لەسەردەمی ئەودا بوونی نەبووە، بەڵام هەست و هۆشیاری نەتەوەیی بەتایبەتی لەو قۆناغەی کە تیایدا دەرکەوت لە قاڵبێکی کارا و زیندوودا بووە، هەربۆیە ئەو زانیاریە مێژوویانەی لە توێژینەوەکەدا خراونەتەروو لە شانازیکردنی سوڵتان سەلاحەددین بە نەتەوەکەی خۆی و و ڕەتکردنەوەی هەموو ئەو بۆچوونانەی دووری دەخەنەوە لە نەتەوەی کورد، و بەکۆمەڵ و کۆکردنەوەی کورد و دامەزراندنی دەوڵەتی ئەیوبی ئەمانە بەڵگەی مێژوویین کە پێدەری شوناسێکی گەورەیە بۆ کورد.

پێشنیارەکانی توێژینەوە :

١- ئەنجامدانی کۆنفڕاس لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی بۆ سوڵتان سەلاحەددین بەتایبەتی لە بابەتی کەسایەتیە کارێزمایەکەی و بوارە نەتەوەیەکەی و تیشك خستنە سەر ژیان و پێگەی سیاسی و شارستانی لە مێژوودا.

٢- بەدیارخستنی تایبەتمەندی مرۆڤدۆستی ونەتەوەیەکەی لە پڕۆگرامەکانی فێرکردن بۆ قۆناغە جیاوازەکانی خوێندن، وهاندانی ناوەندە سیاسی و ئەکادیمی و ئایینەکان بۆ ناساندنی زیاتری ئەم فەرمانڕەوایە و پەندو وانەوەرگرتن لە ژیانی و بەدیارخستنی ڕۆڵ و ئاکار و ڕەوشت و بەها مرۆییەکانی لە مامەڵەکردن لەگەڵ بەرانبەرەکانی بەتایبەتی لێبوردەیی و میانڕەویەکەی بۆ رووبەڕووبوونەوە و نەهێشتنی هزر و مامەڵەی توندڕەوی لە کۆمەڵگەدا.

٣- لەپێناو زیندوومانەوەی ناو و پێگەی سوڵتان سەڵاحەددین لەهزر و یادەوەریدا، هەوڵبدرێت شەقام و هۆڵ و دامەزراوەی فێرکردن و سەنتەر و شوێنە گشتیەکان ناوی ئەویان لێبنرێت، بەتایبەتی بونیادنانی پەیکەرێکی یادەوەری بەناوی(سوڵتان سەڵاحەددین وەك هێمای شوناسی کورد و مرۆڤدۆستی و لێبوردەیی) .

بەربەستەکانی توێژینەوە :

١- یەکێك لەو بەربەستانەی رووبەرووی توێژەر بوونەتەوە زەحمەتی دەستخستنی زانیاریەکانی ئەم بابەتە بوو لە دووتوێی سەرچاوەکاندا کە پێویستی بە بەرگەکرتن و دان بەخۆداگرتنی زۆر هەبوو، چونکە بەئاسانی دەست بە زانیاریە گرنگ و ووردەکان نەدەگەیشت.

٢- بابەتی پرسی شوناس پێدانی لایەن سوڵتان سەڵاحەددین بەکورد دەتوانین بڵێین توێژینەوە و کاری زانستی وای بۆ نەکراوە لە رابردوودا،هەر بۆیە توێژەر لەرووی میتۆدی توێژینەوەکە کە شیکارییە، بەرپرسیاری زۆری بۆ دروست بووە، ئەمەش بەهۆی تێکهەڵکێشی بابەتەکە و هەوڵدان بۆ خۆپارێزی لە دووبارەنەکردنەوەی زانیاری.

لیستی سەرچاوەکان وژێدەرەکان

القرآن الكريم

یەکەم: سەرچاوەکان:

ابن الاثير .عزالدين ابن الحسن بن ابي الكرم الشيباني (ت: ٦٣٠هـ/١٢٣٢م) (١٩٨٩). *الكامل في التاريخ،تحقيق:* علي شيري، بيروت: دار الاحياء التراث العربي.

الاصفهاني. عمادالدين ابو عبدالله محمد بن صفي الدين ابي الفرج (ت: ٥٩٧هـ/١٢٠٠م). (١٩٦٥). *الفتح القسي في الفتح القدسي،تحقيق*: محمد محمود صبحي، د.م: الدار القومية للطباعة والنشر.

ابن تغري بردي. جمال الدين ابي المحاسن يوسف (ت: ٨٧٤هـ/١٤٦٩م) (١٩٦٣). *النجوم الزاهرة في ملوك مصر والقاهرة*،مطابع كوستاتسوماس وشركاه، القاهرة: المؤسسة المصرية العامة للتاليف والترجمة.

ابن الخزرجي ،محمد بن ابراهيم بن محمد الانصاري (ت: ٦٥٦هـ/١٢٥٨م) ،(٢٠١٥). *تاريخ دولة الاكراد،تحقيق:*ايمان ناروزي، استنبول: ازاد. ji Erebi wergeeo kurmanci: M. Emin Narozi, W ESANXANEYAAZAD, Istanbul , 2015

الجرجاني. علي بن محمد بن علي (ت: ٨١٦هـ/١٤١٣م) (١٩٨٥). *التعريفات*. بيروت: مكتبة لبنان.

ابن جبير. ابو حسين محمد بن احمد بن سعيد الكناني (ت: ٦١٤هـ/١٢١٧م) ، (د.م). *تذكرة الاخبار عن اتفاقات الاشعار المسمي رحلة ابن جبير*. بيروت: دار الكتاب اللبناني.

ابن خلدون .عبدالرحمن بن محمد بن محمد (ت: ٨٠٨هـ/١٤٠٦م) (٢٠٠٧). *مقدمة ابن خلدون*. تحقيق:هيثم جمعة هلال، بيروت: دار المعارف.

ابن خلدون. (١٩٧٩). *العبر وديوان المبتدا والخبر في ايام العرب والنجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الاكبر* ، بيروت: مؤسسة جمال للطباعة والنشر.

ابن خلكان. ابوالعباس احمد بن محمد بن ابراهيم (ت:٦٨١هـ/١٢٨٢م) (١٩٩٨).*وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان،تحقيق:*احسان عباس،بيروت: دار الكتب العلمية.

الدواداري. ابوبكر ابن عبدالله ابن ايبک (ت: بعد ٧٣٦هـ/١٣٣٥م) (١٩٦١). *الدرة المضيئة في اخبار الدولة الفاطمية،تحقيق:*صلاح الدين المنجد،القاهرة، مطبعة لجنة التاليف والترجمة.

الزبيدي المرتضى (ت: ١٢٠٥هـ/١٧٩م) . (١٩٦٩). *ترويح القلوب في ذكر الملوک بني ايوب*، تحقيق:صلاح الدين المنجد،بيروت: دار الكتب الجديد.

سبط ابن الجوزي .شمس الدين ابو المظفر يوسف بن قزاؤغلي التركي (ت: ٦٥٤هـ/١٢٥٦م) (٢٠١٣). *مرآة الزمان في تواريخ الاعيان،تحقيق:*ابراهيم الزيبق،دمشق: دار الرسالة العالمية.

السيوطي. الامام الحافظ جلال الدين عبدالرحمن (ت: ٩١١هـ/١٥٠٥م). (١٩٦٨)، *حسن المحاضرة في تاريخ مصر والقاهرة،تحقيق:*محمد ابو الفضل ابراهيم،القاهرة: دار احياء الكتب العربية.

ابو شامة،شهاب الدين عبدالرحمن بن اسماعيل بن ابراهيم بن عثمان المقدسي(ت: ٦٦٥هـ/١٢٦٦م)، (٢٠٠٢)، كتاب الروضتين في اخبار الدولتين النورية والصلاحية،تحقيق: ابراهيم شمس الدين،بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن شاهنشاه الايوبي،محمد بن عمر المظفر (ت: ٦١٧هـ/١٢٢٠م) ،(د.ت)،*مضمار الحقائق وسر الخلائق،تحقيق:*حسن حبشي، القاهرة: عالم الكتب.

ابن شداد. بهاء الدين يوسف بن رافع الاسدي (ت: ٦٣٢هـ/١٢٣٤م). (٢٠٠١)، *النوادر السلطانية والمحاسن اليوسفية (سيرة صلاح الدين الايوبي)، تحقيق:*محمد حسني مصطفى، حلب: دار القلم العربي.

ابن العميد ،مكين جرجيس (ت: ٦٧٢هـ/١٢٧٤م) او(٦٩٢هـ/١٢٩٢م) ، (د.م). *اخبار الايوبيين*، . بور سعيد: مكتبة الثقافة الدينية .

ابن كثير، عمادالدين اسماعيل بن عمر(ت: ٧٧٤هـ/١٣٧٣م)،(٢٠٠٢)،*طبقات الشافعية،تحقيق:* عبدالحفيظ منصور، بيروت: دار المدار الاسلامي.

المقريزي. تقي الدين احمد بن علي بن عبدالقادر بن محمد (ت: ٨٤٥هـ/١٤٤١م) (١٩٩٨). *الخطط المقريزية المسماة المواعظ والاعتبار بذكر الخطط والاثار،تحقيق:*خليل المنصور،بيروت، دار الكتب العلمية.

المقريزي. (١٩٩٧)، *السلوک لمعرفة دول الملوک*،تحقيق:محمد عبدالقادر عطا، بيروت: دار الكتب العلمية.

ابن واصل. جمال الدين بن محمد بن سالم (ت: ٦٩٧هـ/١٣٩٧م) (١٩٥٧). *مفرج الكروب في اخبار بني ايوب*،جمال الدين شيال، القاهرة: المطبعة الاميرية.

ژێدەرەکان بەزمانی عەرەبی:

آميدي، كرڤان محمد احمد ، (٢٠٠٦)، *الكرد في كتابات المؤرخ ابن الاثير الجزري*. اربيل: مطبعة حاجي هاشم .

البابيري حكيم عبدالرحمن ، (٢٠١١)، *الدولة الايوبية وفق نظرية الدولة (ابن خلدون)* . اربيل: مطبعة حاجي هاشم .

البيطار،نديم ،١٩٨٢، حدود الهوية القومية، بيروت.

بعلبك، أحمد وآخرون،٢٠١٣، *الهوية وقضاياها في الوعي العربي المعاصر*، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية.

البيرشاندور. (د.س)، *صلاح الدين الايوبي البطل الاتقى*، ت:سعيد عبدالحسن، دمشق: د.م.ط.

البيض، سالم، ٢٠٠٩، *الهوية*، الاسلام، العروبة، التونسية، بيروت، مركز دراسات الوحدة العربية.

بيومي، علي، (١٩٥٢). *قيام الدولة الايوبية في مصر*، القاهرة : د.م.ط.

جيب ،السير هاملتون آ.ر، (١٩٩٦)، *صلاح الدين الايوبي دراسات في التاريخ الاسلامي* . بيروت: بيسان للنشر والتوزيع والاعلام.

حسن، قادر محمد. (٢٠٠٩). *اسهامات الكرد في مصر والشام خلال عهد المماليك البحرية (٦٤٨-٧٨٤هـ/١٢٥٠-١٣٨٢م)*. اربيل: مطبعة الحاج هاشم .

دوفرجية،موريس. (١٩٩١). *علم اجتماع السياسية* ،ت: سليم حداد، ،بيروت: المؤسسة الجامعية للدراسات.

ديورانت،ول وايريل، (د.م). *قصة الحضارات*. بيروت: د.م.ط.

رستون،جيمس.،(٢٠٠٢). *مقاتلون في سبيل الله*، ت، رضوان السيد، الرياض، مكتبة العلمية .

رنيسمان، ستيڤن، (١٩٩٧)، *تاريخ الحروب الصليبية*،ت:السيد الباز العريني،بيروت: دار الثقافة.

زكار، سهيل، (١٩٩٥)، *من تاريخ اعمال انجزت فيما وراء البحار، ضمن الموسوعة الشافعية في الحروب الصليبية* ، دمشق ، دار الفكر .

سعداوي، نظير حسان،١٩٥٧، *التاريخ الحرب المصري في عهد صلاح الدين الأيوبي*، القاهرة، مكتبة النهضة المصرية.

سيد الأهل، عبدالعزيز،١٩٦٤، *ايام صلاح الدين*، القاهرة، المجلس الاعلى للشؤن الاسلامية،

عاشور، سعيد عبدالفتاح،(١٩٦٥)، *الناصر صلاح الدين* ،القاهرة، دار المصريةللتأليف والترجمة .

عزت،فائزة محمد، (٢٠٢٢)، *البنية الفكرية للمجتمع الكوردي في العصور الاسلامية* ، هەولێر ، مكتبة حاجى قادر كۆيى .

فتح الله،كامران علي، (٢٠٢١)، *دبلوماسية السلطان صلاح الدين الايوبي في ضوء رسائل ديوان الانشاء*،عمان، دار غيداء للنشر والتوزيع.

قادر،كامل اسود،(٢٠١٤)، *دور الكرد الحضاري في مصر وبلاد الشام خلال عهد الدولة المماليك الجراكسة (٧٨٤-٩٢٣ هـ/١٣٨٢-١٥١٧م)*، اربيل،مطبعة حاج هاشم .

لوبون، غوستاف،(١٩٥٤)، *فلسفة التاريخ*، ت: عادل زعيتر، مصر،دار المعارف.

لوبون، غوستاف،٢٠١٢، *حضارة العرب*، القاهرة، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة.

الملاح،هاشم يحى،(٢٠١٠)،*الحضارة الاسلامية وآفاق المستقبل*، بيروت،دارالكتب العلمية.

المعلوف،لويس، (١٩٥٦)، *المنجد في اللغة والادب والعلوم*، بيروت،مطبعة الكاثولية .

نوري ،دريد عبدالقادر.،(١٩٧٦)، *سياسة صلاح الدين الايوبي في بلاد مصر والشام والجزيرة*،بغداد: مطبعة الارشاد.

النوري، قيس. (١٩٨١)، *الحضارة الشخصية* ، الموصل: د.م.ط.

سێیەم: ژێدەرەكان بە زمانی كوردی

ئەحمەد زادە، هاشم، (٢٠١٢)، *زمان، ئەدەب و ناسنامە* ، هەولێر، دەزگای ئاراس .

ئەلزەیدی،موفید،(٢٠١٥)،*سەرەتایەک لە فەلسەفەی مێژو*،و:بورهان حاتم،هەولێر،ناوەندی هزر.

توفیق، زرار سەدیق، (٢٠٢٠)، *كورد و كوردستان لە ڕۆژگاری خەلافەتی ئیسلامیدا* ، هەولێر، چاپخانەی ڕۆژهەڵات .

ئەلمەلاح،هاشم،یحیا،(٢٠١١)،*دەروازەیەک لە فەلسەفەی مێژوو*، و:دەوەن حەسەن هەولێر،چاپخانەی ڕۆژهەڵات.

حبیبوڵڵا،نیهاد، جەلال،(٢٠٢٥)،*سەلاحەدین ئەیوبی لە نێوان زوهد و سەرکردایەتیدا* ،سلێمانی : بڵاوكراوەكانی ئەستانە .

حوسێن،محسن محمد،(٢٠١٣)، *چەند توێژینەوەیەک لە مێژووی كورددا، دەوری سەرەكی كوردەكان لە سوپای سەلاحەدیندا* ، هەولێر،چاپخانەی حاجی هاشم .

حوسێن،محسن محمد،(٢٠١٣)، *سەلاحەددین بەڕای مێژوونووسان سوارچاكی سەلاحەدین* ، هەولێر، چاپخانەی حاجی هاشم .

حوسێن, محسن محمد، (٢٠١٣)، *سەلاحەددین دەبێ كێ بێ* ، هەولێر،چاپخانەی حاجی هاشم .

شریف،حسین،شاكر، (٢٠١٦)،*كورد لە كتێبی (وفيات الاعيان وانباء ابناء الزمان)*، هەولێر، دەزگای چاپ و بەخشی نارین .

گوڵمحەمەدی، ئەحمەد، (٢٠٠٧)، *بەجیهانبوون، كولتور، شوناس*. دهۆک ،چاپخانەی خانێ.

عبدالواحد، كلثومە جمیل و موسی محمد ،(٢٠٢٣).،لاوازی وابەستەبوون وەک هۆكارێک بۆ ڕووخانی ئیمپراتوریەتی میدیا (٦٧٨-٥٥٠پ.ز)، پرسی وابەستەبوون و گرفتەكانی نیشتیمانسازی لە هەرێمی كوردستان،هەولێر، چاپخانەی زانكۆی سەڵاحەددین .

عەبدوڵڵا، محەمەد ئەمین عەلی، (٢٠١٠)، *شەڕی گۆگامێلا ئەربیلا (٣٣١پ.ز)*،سلێمانی ، چاپخانەی کەمال.

عبدالله، کامران،عزیز،(٢٠٢٣)، *هۆکارەکانی لاوازی وابەستەبوونی تاکی کورد بۆ نیشتیمان سەدەی (٤مەك/ ١٠و ١١ز) وەک نمونە ، پرسی ئینتما و گرفتەکانی نیشتیمانسازی لە هەرێمی کوردستان* ،هەولێر ، چاپخانەی زانکۆی سەلاحەددین .

فتح الله، کامران علي، یوسف صابر،٢٠٢١، *سوڵتان سەلاحەددین ئەیوبی*، چ٢، ب.ش.

لیدمان، ستیڤن،ئەریك، (٢٠١٦)، *مێژووی فەلسەفەی سیاسی*،و: عبدالله.رسول،سلێمانی، چوارچرا.

محەمەد، نشتیمان بەشیر، (٢٠٠٦)، *کورد و سەلجوقییەکان*. ،و:ئیدریس عەبدوڵا مستەفا،هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە.

ناوخۆش، سەلام، (٢٠١٦)،*کوردستانی ساسانی و کوردستانی ڕۆمی* ، هەولێر ، تەفسیر .

چوارەم : ژێدەرەکان بە زمانی ئینگلیزی:

Audi, Robert, (1999), *The cambridqe Dictionary of philosophy*, published by Cambndqe, University press, second edition, Newyork.

پێنجەم: نامە زانکۆییەکان:

عبدالله خان ،خسرو جبار، (٢٠٢٤)، *الممارسة السياسية عند الكورد خلال العصر العباسي في القرون (٣-٦ هـ/٩-١٢م)*،اربيل، اطروحة دكتورا غيرة منشورة .

شەشەم: گۆڤارەکان:

خۆشناو، حکیم احمد، (٢٠١٥)،صلاح الدين الايوبي النموذج الارقى للتسامح والتعايش. *گۆڤاری زانکۆ بۆ زانستە مرۆڤایەتییەکان ژمارە (٥)*.

میران، ڕشاد،(٢٠١٣)، دیاردەکانی ئیتنۆکولتووری و ئیتنۆسیایکۆلۆگی لە کۆمەڵگەی کوردیدا و میکانزمەکانی کارلێککردنیان ،*گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی ژمارە (٢٥)*.